

A. PUIG I TÀRRECH, A. PÉREZ DE MENDIGUREN, J. M. GAVALDÀ
(eds.)

**EL CULTE DE TECLA,
SANTA D'ORIENT I D'OCCIDENT**

ATENEU UNIVERSITARI
SANT PACIÀ

studia historica tarraconensia 2

A. PUIG I TÀRRECH, A. PÉREZ DE MENDIGUREN CROS,
J. M. GAVALDÀ I RIBOT (eds.),

**EL CULTE DE TECLA,
SANTA D'ORIENT I D'OCCIDENT**
**CONGRÉS DE TARRAGONA,
OCTUBRE 2011**

ATENEU UNIVERSITARI SANT PACIÀ
FACULTAT ANTONI GAUDÍ D'HISTÒRIA,
ARQUEOLOGIA I ARTS CRISTIANES
FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA
2015

Sota els auspicis de:

Fotografia de la coberta: Sant Pau i Santa Tecla, de les portes del reliquiari de Santa Tecla. Catedral de Tarragona (segle XIV). Foto Joan Farré. © Arxiu d'Imatges del Museu Diocesà de Tarragona

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
**Departament de Governació
i Relacions Institucionals**

© Facultat Antoni Gaudí d'Història, Arqueologia i Arts Cristianes (AUSP)

© Facultat de Teologia de Catalunya (AUSP)

© A. Puig i Tàrrach, A. Pérez de Mendiguren Cros, J. M. Gavalrà i Ribot i dels autors

Barcelona, desembre 2015

ISBN: 978-84-943641-8-1

Dipòsit legal: B. 27083-2015

Imprès a EDICIONES GRAFICAS REY

Albert Einstein, 54 C/B. Nave 15 – Cornellà de Llobregat (Barcelona)

LA QÜESTIÓ ARQUEOLÒGICA DE SANTA TECLA LA VELLA O LES CATEDRALS PERDUDES DE TARRAGONA: DE L'ANTIGUITAT AL SEGLE XII

Andreu MUÑOZ MELGAR*

1. INTRODUCCIÓ

No hi ha cap dubte que un dels espais topogràfics més importants per comprendre el desenvolupament de la dinàmica històrica de la ciutat de Tarragona és la seva Part Alta i més concretament la zona de la catedral. És l'espai on s'ha volgut ubicar el *praesidium* d'Escipió, l'àrea sagrada del culte imperial de la Província de la Hispània Citerior, el complex episcopal d'època visigoda i finalment les seues catedralícies medievals.¹

La capella de Santa Tecla «la Vella» s'aixeca al costat nord-est de la catedral i s'ofereix com un bellíssim exemple d'arquitectura medieval de finals del segle XII. L'adjectivació toponímica de «vella» ha generat un debat en sentida com la d'una construcció hereva en l'espai i en el temps d'una església dedicada a la Santa en els moments precedents a la construcció de la gran catedral medieval actual i, fins i tot, de la pròpia seu visigòtica.

No existeixen evidències arqueològiques d'època antiga que lliguin el culte de Santa Tecla a la ciutat de Tarragona. L'aparició d'una inscripció dedicada a una Tecla al conjunt basilical d'època paleocristiana del Parc Central respon al nom d'una beata septuagenària que rebé veneració en el

* L'autor forma part de l'Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós, del Museu Bíblic Tarraconense i de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

1. Vegeu J. MENCHON - J. M. MACIAS — A. MUÑOZ, «Aproximació al procés transformador de la ciutat de Tàrraco. Del Baix Imperi a l'Edat Mitjana», en *Pyrenae* 25 (1994) 225-243.

segle v en aquest complex basilical del riu *Tulcis*.² No té res d'estrany que el nom de Tecla aparegui en la geografia occidental en època antiga i més quan la titular d'aquesta inscripció és una persona de procedència egípcia, país que desenvolupà una especial veneració a la Santa. Tampoc no hi veiem cap raó fonamentada per creure en una continuïtat del culte d'aquest personatge i en una posterior suplantació d'aquesta veneració en la figura de la protomàrtir Tecla fins arribar als temps medievals.³ En aquest sentit l'arqueologia és categòrica i lliura el protagonisme a la documentació històrica per constatar que el culte de la protomàrtir Tecla esdevé lligat als temps de la restauració medieval de la Seu de Tarragona.

Diferents referències provinents de la historiografia tarraconense, entre elles l'humanista Pons d'Icart,⁴ en el segle xvi, basant-se en el testimoni d'antigues memòries lliguen la construcció de Santa Tecla «la Vella» a un origen visigot. Aquesta qüestió ens centra en el problema que anomenaríem el cas de les «Catedrals perdudes de Tarragona», el seguiment dels temples catedralicis que han existit a la ciutat des de l'època antiga fins a l'erecció de la catedral medieval actual.

2. ELS PRIMERS EPISCOPIS DE LA TÀRRACO CRISTIANA

Els orígens cristians de Tarragona estan sòlidament arrelats en el temps i la ciutat és una de les seues cristianes més antigues dels territoris hispànics. El primer episcopi documentat ens ve referenciat per la *Passió Fructuosi* i cal identificar-lo com la residència del bisbe Frutuós en un espai indeterminat de la Tàrraco de mitjans del segle iii.⁵ Res sabem de l'episcopi o dels episcopis entre l'època gal·liènica i l'època postconstantiniana. És obvi que, d'acord amb la naturalesa i el pes de la comunitat cristiana de Tàrraco, devia o

2. Vegeu J. LÓPEZ, *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martirial de Sant Frutuós* (Documenta 4), Tarragona 2006.

3. Vegeu M. DEL AMO, «*Thecla et Theclae*. De la Santa de Iconio a la beata tarraconense», en *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*, Tarragona: Diputació de Tarragona 1997, 123-131; M. PÉREZ, «La invenció (*inventio*) del culte a Santa Tecla en la Tarragona d'època medieval», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* 50 (2006) 21-58.

4. L. PONS DE ICART, *Libro de las Grandezas y cosas memorables de la metropolitana insigne y famosa ciudad de Tarragona*, Tarragona 1980, 230-231.

5. El text de la *Passio Fructuosi* (I) explica: «Reposito Fructuoso in cubiculo, direxerunt se beneficiarii in domo eiusdem, id est Aurelius, Festucius, Aelius, Pollentius, Donatus et Maximus...».

devien inscriure's en una estructura domèstica vinculada a les pròpies residències dels bisbes i per tant molt difícil d'arribar a identificar arqueològicament. A partir de l'època teodosiana comencem a tenir les primeres referències documentals d'una estructura d'episcopi significativa i, en paral·lel, les fonts ens referencien la importància que l'Església de Tàrraco pren en aquests moments. El pes social i econòmic d'aquesta església cada cop és més important i, conseqüentment, requereix la necessitat d'un espai de representació proporcional a llur nou estatus i gestió. D'altra banda la documentació ens fa entendre el pes que va prenent a finals del segle iv quan el bisbe de Tàrraco, Himeri, rep atribucions vicarials envers totes les esglésies hispàniques, en nom del Papa Sirici.⁶

En la *Correspondència d'Agustí-Consenci* se'ns referencia l'episcopi del temps del bisbe Ticià (inicis del segle v).⁷ Encara és un debat obert la possibilitat de la identificació d'aquest episcopi amb el complex basilical de la Necròpolis de Sant Frutuós. Puig i Cadafalch⁸ ja identificava la basílica de la necròpolis com la seu episcopal de la ciutat a partir de paral·lels africans com Timgad i Djemila. Jordi López⁹ o, més recentment, Achim Arbeiter¹⁰ defensen la posició intramurs de l'episcopi d'acord amb l'esquema normal d'ubicació d'aquests complexos d'acord amb la majoria de paral·lels urbans. Per contra, la manca absoluta d'evidències arqueològiques o epigràfiques dins l'àrea del *pomerium* de Tàrraco, la pròpia estructuració urbana de la Tàrraco baix-imperial porten a altres autors¹¹ a considerar la possibilitat que el conjunt basilical de la necròpolis sigui la basílica episcopal (fig. 35).

6. Vegeu *Epistola I Siricii Papae ad Himerium Tarraconensem*, PL XIII (1845), 1141-1147.

7. Vegeu J. AMENGUAL, «Consentius/Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudis. 1975-2000», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 20 (2001) 589-700.

8. J. PUIG I CADAFALCH, *La Basílica de Tarragona (Períodes Paleocristià i Visigòtic)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 1936, 15.

9. J. LÓPEZ, *Les basíliques paleocristianes*, 259.

10. A. ARBEITER, «¿Primitivas sedes episcopales hispánicas en los suburbia? La problemática cara a las usanzas del ámbito mediterráneo occidental», en VAQUERIZO GIL, D., *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función* (Monografías de arqueología cordobesa 18), Córdoba 2010, 428-429.

11. Vegeu J. M. MACIAS – J. MENCHÓN – A. MUÑOZ, «Ciutat de Tàrraco», en *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles iv i x*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1999, 79; C. GONOV, «Les ciutats d'Hispania sota la protecció dels sants màrtirs. Transformacions del concepte d'espai religiós entre l'antiguitat tardana i l'edat mitjana», en *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantiques d'Hispania: cristianització i topografia* (València 2003), Barcelona 2005, 66; M. KULIKOWSKI, «The Late Roman city in Spain», en *Die Stadt in der Spätantike – Niedergang oder Wandel? (München 2003)* (Historia, Einzelschriften 190), Stuttgart: Steiner 2006, 140; A. MUÑOZ, *Sant Frutuós de Tarragona*.

Certament el tema no està tancat. A priori sembla que el comportament en l'esquema habitual d'ubicació dels episcopis és posicionar-los intramurs¹² però també existeixen excepcions que ens menen a reflexionar sobre altres possibilitats. Podríem jugar amb la hipòtesi d'ubicar el conjunt episcopal d'època teodosiana i post-teodosiana a l'àrea del recinte de culte imperial. La basílica episcopal del segle v podria ocupar l'eix axial de la capçalera de l'àrea sacra de culte imperial.¹³ D'aquesta manera justificariem la presència, en el mateix espai, de l'episcopi d'època visigoda, una tradició de continuïtat com ja és documentada en altres casos.¹⁴ Potser l'única evidència relacionable amb la basílica seria el sarcòfag de Betesda que podríem admetre com el testimoni d'un enterrament privilegiat en l'esmentada basílica. No podem obviar, però, que de la mateixa manera podríem pensar en l'aprofitament de les estructures de la basílica del Fòrum de la Colònia, en el teatre o qualsevol altre espai de prestigi.

Cal pensar que el conjunt episcopal del segle v hauria de destacar per una certa monumentalitat, proporcional a altres construccions com la mateixa basílica martirial que mesura uns 39 m de longitud per 18,50 m d'amplada més les dependències episcopals. Tant a la zona del gran complex de l'àrea sacra de culte imperial com del Fòrum Provincial no han aparegut restes arquitectòniques d'una naturalesa proporcional identificables amb un complex episcopal ni restes d'escultura arquitectònica eclesial o elements iconogràfics cristians anteriors a la segona meitat del segle v. I són moltes les zones que s'han intervingut arqueològicament o de les quals es disposa documentació antiga. Únicament a l'àrea de la catedral actual han aparegut alguns sarcòfags o fragments de sarcòfags cristians, però aquests han estat transportats amb posterioritat a llurs datacions. El mateix cas pel que respecta a la zona del Fòrum de la Colònia o a l'àrea del teatre. Així, doncs, un contundent silenci d'evidències arqueològiques respecte a una edíficia cristiana anterior a la segona meitat del segle v es dona *intra pome-*

Aspectes històrics i arqueològics del seu culte, des de l'antiguitat a l'actualitat, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili 2013.

12. Vegeu J. GUYON, «Les groupes épiscopaux en Occident», en J. M. GURT – A. RIBERA (eds.), *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantigues d'Hispania: cristianització i topografia*, València 8-10 de maig 2003, Barcelona 2005, 15-35.

13. Vegeu Th. HAUSCHILD, «Algunas observaciones sobre la construcción de la sala-aula situada detrás de la Catedral de Tarragona», en J. LÓPEZ – O. MARTÍN (eds.), *Tarraco: construcción i arquitectura d'una capital provincial romana. Congrès Internacional en l'homenatge a Th. Hauschild 2009*, *Butlletí Arqueològic* 31, Tarragona 2009, 323.

14. Sobre el tema vegeu J. GUYON, «Les groupes épiscopaux en Occident».

rium. Aquestes només es donen al *suburbium* del Francolí. Aquest fet ens permet pensar en la possibilitat que el complex episcopal d'inicis del segle v es pugui trobar en aquest espai vinculat al propi santuari. Tinguem present que l'esquema urbanístic de Tàrraco canvia substancialment a l'època baix-imperial produint-se una configuració bipolar amb el nucli de l'acròpoli i de l'àrea portuària.¹⁵ Les evidències arqueològiques apunten que aquesta última zona és el nou focus de desenvolupament urbà. Josep Maria Macias i Josep Anton Remolà plantegen que els indicis mostren que l'àrea portuària esdevingué, durant l'antiguitat tardana, quelcom més que un recinte urbà vinculat al port. Realment, com apunten aquests investigadors, aquest *suburbium* constituïa una veritable ciutat dintre d'una escenografia nova.¹⁶

La realitat institucional de l'Església és paral·lela a la de la societat i per tant adaptable als canvis urbanístics. L'Església, com la societat civil, focalitza els seus centres administratius sobre espais de prestigi però també on s'habita. Cal pensar que l'episcopi preteodosià havia d'ubicar-se intramurs i que les seves estructures necessàriament devien ser d'escassa identitat. Es prefigura una realitat arquitectònica mimètica en un ambient urbà que el fa imperceptible a l'arqueologia si la seva descoberta no ve acompanyada per un element iconogràfic o epigràfic significatiu. La situació varia significativament a partir de l'època teodosiana i post-teodosiana. En el cas de Tarragona ens acompanyen les fonts i l'arqueologia. Amb una església dotada ja de pes social, poder econòmic i polític com hem vist, aquesta té la capacitat d'escometre tasques edificis de caràcter monumental. Té la capacitat de planificar *ex novo* els seus centres de culte i representació. És més, constitueix una prioritat pastoral en la conquesta de la cristianització de la societat. Els poders imperials faciliten una conjuntura política que obre la via a processos de transformació.

Les evidències arqueològiques ens demostren que en l'imaginari eclesial i polític de la Tarragona de finals del segle iv s'albirava l'aposta per una transformació profunda d'alguns espais de l'acròpoli i la necessitat de refundació i reurbanització dels mateixos. No podem creure que les reformes obrades a partir de la segona meitat del segle v i inicis del segle vi no estiguessin contemplades o imaginades. L'Església de Tàrraco podria haver

15. Sobre aquest tema vegeu J. M. MACIAS, «La medievalización de la ciudad romana», en J. M. MACIAS – A. MUÑOZ (eds.), *Tarraco christiana ciuitas* (Documenta 24), Tarragona: ICAC 2013, 123-148.

16. J. M. MACIAS – J. A. REMOLÀ, «El port de Tàrraco a l'antiguitat tardana», en *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: València 2003*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 2005, 184.

apostat per ubicar l'episcopi en un espai lligat a la seva propietat, de gran significació simbòlica com a centre martirial i focalitzat on la ciutat articulava un nou creixement vital. Tant l'edifici meridional annexat a la basílica i el seu baptisteri, com les dependències de l'altra basílica veïna al cementiri com la presència d'altres espais de residència en la zona permeten contemplar un escenari de convivència d'hàbitat eclesial episcopal i de presència monàstica al servei del Santuari.

A partir de l'època visigòtica, la transformació urbanística de la ciutat marca una nova configuració de l'espai amb la transformació dels edificis d'espectacles clàssics, la contracció urbana i la gran transformació de les estructures del *Concilium Provinciae* on es concentraran els edificis de representació civils i religiosos així com la part més important del nucli residencial de la població. El port restà actiu i al seu voltant un nucli poblacional relacionat amb el sector marítim completaria la fesomia d'una ciutat bipolaritzada entre aquest sector marítim i l'acròpoli com a nucli urbà principal.

L'espai de la Necròpolis, a partir de finals del segle v, comença a experimentar un procés de progressiu desús de manera que, tal com apunten Jordi López i Josep Maria Puche, el santuari extraurbà de Sant Fructuós amb la seva necròpolis pateix una davallada, la basílica de la «beata Thecla» queda abandonada i potser també l'edifici annexat al sud de la basílica de Sant Fructuós, restant només en peu la basílica martirial, que pateix una reforma consistent en una repavimentació i una nova sistematització del santuari.¹⁷ Cap a inicis del segle vii també la basílica episcopal i martirial serà abandonada. La mateixa dinàmica experimentarà la necròpolis del suburbi del Francolí i només perviurà la necròpolis de Mas Rimbau que és més propera a la Part Alta de la ciutat.¹⁸

L'impuls constructiu que l'Església de Tarragona, recolzada per la conjuntura política de la monarquia visigoda, a partir del III Concili de Toledo, facilitaria «desdoblar» les funcions de l'antiga basílica de la necròpolis. L'amfiteatre amb la seva construcció eclesial desenvoluparà la funció del nou santuari martirial i la catedral visigòtica de la catedral constituirà el

17. J. LÓPEZ – J. M. PUCHE, «Arquitectura paleocristiana de Tarragona (segles iv-v)», en J. M. MACIAS – A. MUÑOZ (eds.), *Tarraco christiana ciuitas* (Documenta 24), Tarragona: ICAC 2013, 160.

18. J. M. GURT – J. M. MACIAS, «La ciudad y el *territorium* de Táraco: el mundo funerario», en D. VAQUERIZO (ed.), *Espacios y usos funerarios en el Occidente romano*, Còrdova: Universitat de Còrdova 2002, 94-95.

nou espai basilical que custodiarà les relíquies dels màrtirs tarragonins com inés endavant analitzarem.

Amb la incursió àrab i berber i els successius segles d'abandonament institucional i urbà de Tarragona fins a la restauració medieval, el procés de destrucció i de sedimentació acabaran alterant la morfologia arquitectònica del gran complex. Ara bé, a inicis de la baixa edat mitjana serien perceptibles afloraments d'estructures arquitectòniques i signes materials de la presència eclesial i cementirial cristiana del passat. D'acord amb el que anem veient en el comportament de l'ocupació eclesial de la ciutat en època medieval, moltes esglésies s'ubicaran en espais que recuperen la memòria cultural de l'època visigòtica.¹⁹

3. EL CULTE A SANT FRUCTUÓS, EL *LIBER ORATIONUM FESTIVUS* I LA CATEDRAL VISIGÒTICA

El *Codex Veronensis* o, més correctament, *Liber orationum festivus* està conservat en el còdex LXXXIX de la Biblioteca Capitulare de Verona, a Itàlia. Hom considera que aquest text és la versió d'un arquetipus comú a totes les esglésies hispàniques, i que aquest arquetipus era toledà. Sant Julià, bisbe de Toledo, en va fer una revisió entorn l'any 680, del que deduïm que estava en ús, a la nostra Església, a finals del segle VII. El text eucològic conté les col·lectes que es feien resar després de les antífoes i responsoris que formaven els oficis festius, i les oracions conclusives (completúries), a més de les benediccions sacerdotals.

El text litúrgic estava acompanyat de rúbriques, anotacions que explicaven com i on s'havien de realitzar les cerimònies. Doncs bé, dues d'aquestes rúbriques, la núm. 523 i la núm. 526 expliciten valuoses informacions topogràfiques sobre dues processons que la comunitat realitzava a Tarragona durant la *Dominica in carnes tollendas*, és a dir, el Diumenge de Carnestoltes. D'aquesta manera se'ns descriu un itinerari processional tot assenyalant-nos diferents advocacions d'esglésies: Santa Jerusalem i Sant Fructuós al contingut de la rúbrica 523 i Sant Pere al contingut de la rúbrica 526. Les dues rúbriques estan ubicades a finals de les matines i a les segones vespres del diumenge i indicaven als fidels que l'endemà, dilluns, s'iniciava la Qua-

19. Vegeu A. MUÑOZ, *Sant Fructuós de Tarragona*, 116-117.

resma. *L'Oracional de Verona* conté vint-i-tres *orationes* en honor dels sants màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi.²⁰

La rúbrica que precedeix la completúria núm. 523 expressa: «post explitas laudes quas psallendo vadunt usque ad Sancta Jerusalem que in Sancto Fructuoso dicenda est».²¹ La rúbrica núm. 526 condiona que la completúria i la benedicció han de ser resades «ad Sancto Petro», per tant, a una església advocada a Sant Pere.

El tema ha estat molt estudiat per liturgistes, historiadors i arqueòlegs. Tanmateix, a dia d'avui no ha estat possible una identificació precisa ni la localització de les esglésies que esmenta el *Liber orationum festivus*. Sabem però, que les esglésies mare o catedrals a la Hispània visigòtica rebien l'advocació de *Sancta Iherusalem*. Per tant, no tenim dubte que sota aquesta advocació es troba la catedral de la Tarragona visigòtica. Per contra, tampoc tenim constatada la seva ubicació exacta. El problema, però, arriba davant la possibilitat que la catedral comparteixi també l'advocació de sant Fructuós i que les dues referències advocacionals siguin la mateixa realitat física. El segon problema deriva de l'exacta ubicació de l'Església de Sant Pere i de la de Sant Fructuós, en el cas que aquesta no sigui el temple catedralici.

Així doncs, Godoy i Gros ja van considerar que la primera processó, en lloc d'anar cap a la catedral, anava cap a l'església de Sant Fructuós, on resaven la completúria de final de la processó i tot seguit hi podien celebrar la missa pròpia de la festivitat. La segona processó es feia després de la completúria i la benedicció de les segones vespres —fetes a l'església de la pròpia comunitat— cap a l'església de Sant Pere, on tenia lloc una altra estació, amb la seva completúria i benedicció corresponents. Després d'acabar aquest ofici, la comunitat devia tornar cap a la seva església, el nom de la qual lògicament no s'esmenta.²²

Godoy i Gros identifiquen un total de quatre esglésies a partir de la interpretació del manuscrit. Malgrat que són conscients de la fragilitat dels arguments en què es basen els criteris cronològics de les construccions eclesials conegudes o la manca d'evidències concloents per afirmar l'existència de les

20. Vegeu M. PÉREZ, *Tarraco en la antigüedad tardía. Cristianización y organización eclesiástica (siglos III a VIII)*, Tarragona: Arola Editors 2012, 245-246.

21. Traducció adaptada per l'autor: «Així mateix, completúria que ha d'esser dita a Sant Fructuós, un cop acabades les laudes, cantant les quals hom va fins a Santa Jerusalem.»

22. C. GODOY – M. S. GROS, «L'Oracional de Verona i la topografia cristiana de Tàrraco a l'antiguitat tardana: possibilitats i límits», en *Pyrenae* 25 (1994) 254.

que es dedueixen, fan una proposta identificativa. La de Sant Fructuós la relacionen amb la basílica conservada a l'amfiteatre,²³ sobretot basant-se en un criteri de coherència topogràfica aplicada a la litúrgia estacional. La Santa Jerusalem la identifiquen com l'advocació que va rebre la catedral visigòtica tot apuntant, amb reserves, que es podia admetre la possibilitat que estigués situada a l'espai que ocupava l'antic temple romà a l'àrea sacra de l'acròpoli de la ciutat. L'església de Sant Pere la situen a la capçalera del circ després dels límits que els dona la lectura d'un document de 1174 ja interpretat per Serra Vilaró.²⁴ Finalment, estableixen la suggestiva hipòtesi segons la qual va existir una quarta església advocada a sant Hipòlit, que es podia situar al quadrant delimitat per la situació de la catedral, l'amfiteatre i la capçalera oriental del circ. La comunitat d'aquesta església seria per a la qual l'Oracional fou escrit i el lloc de sortida de les dues processons. Sosté aquesta hipòtesi el fet de que el manuscrit conté —com a text propi— l'ofici d'aquest sant.²⁵

Sobre la interpretació de la topografia cristiana de la ciutat que indica el *Codex Veronensis* hi ha molts altres estudiosos que, a través del temps, han intentat aportar noves vies interpretatives. El mateix Pare Flórez només admetia dues esglésies, ja que considerava Santa Jerusalem com a església mare o catedral, i a més sota l'advocació de sant Fructuós.²⁶ Aquesta matei-

23. Aquesta idea ja va ser suggerida per José Sánchez Real i Pere de Palol. Vegeu J. SÁNCHEZ REAL, «Publicaciones sobre Tarragona», *Boletín Arqueológico* 41-48 (1954) 90; P. DE PALOL, *Arqueología cristiana de la España romana (siglos IV al VI)*, CSIC, Madrid - Valladolid 1967, 59.

24. El document en qüestió es conserva al Cartulari de Poblet i està calendat en 1174. En aquest, l'arquebisbe Guillem de Torroja fa donació a Poblet d'una volta «que dicitur antiquitus ecclesia Beati Petri». Serra Vilaró, basant-se en una interpretació incorrecta de les afrontacions, la situa a la muntanya de Sant Pere de Sescelades. Una nova interpretació de les afrontacions que el document atorga ens va portar a situar l'esmentada església a la zona compresa entre l'actual carrer de Santa Anna, la plaça del Rei i el carrer de l'Arc de Sant Bernat. Dins aquesta àrea s'hi troba la plaça del Rovellat, on es coneixen importants restes arquitectòniques i decoratives d'època visigoda. En aquest sentit ja esmentàvem la possibilitat que l'església de Sant Pere se situés al voltant de la plaça del Rovellat, d'on es coneixen actualment estructures i elements arquitectònics que podrien configurar, unes i altres, un conjunt religiós més o que poden identificar-se amb l'església del *Codex Veronensis*. Cit. en J. M. MACIAS - J. MENCHÓN - A. MUÑOZ, «De topografia urbana cristiana de Tarragona. A propòsit de dos documents medievals», en *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXXVII (= Actes del Congrés d'Homenatge al Dr. Pere de Palol / 2. Hispània i Roma. D'August a Carlemany. Girona 1995)*, Girona 1997, 939-951.

25. C. GODOY - M. S. GROS, «L'Oracional de Verona i la topografia cristiana de Tàrraco a l'antiguitat tardana», 248.

26. Vegeu E. FLÓREZ, *España Sagrada*, XXV, Tarragona 1770, 13.

xa idea fou compartida per Joan Vianney Arbeloa,²⁷ el qual reconstrueix l'itinerari processional afirmant que el diumenge *in carnes tollendas* una comunitat de fidels de Tarragona es dirigia cantant laudes a la basílica catedralícia, la Santa Jerusalem, que estava sota l'advocació de sant Fructuós. Un cop arribats a la catedral, els fidels resaven la completúria que corresponia a l'ofici de laudes. Després, la completúria corresponent a l'ofici de vespres es resava a l'església de Sant Pere, edifici que esmenta com a lloc d'origen de la processó del matí i, per tant, propietària del còdex. Per últim Arbeloa apunta la possibilitat que a l'església de Sant Pere hi hagués una comunitat monàstica que durant la conquesta àrab es traslladés a Itàlia amb el metropolità de la ciutat, i salvés així el preuat llibre.²⁸

Serra Vilaró, per contra, pensava que la catedral i la Santa Jerusalem eren esglésies independents.²⁹ D'aquesta manera la processó sortia de la catedral que se situava al costat de la capella medieval de Santa Tecla la Vella i cantant les laudes se n'anava fins a Sant Fructuós, ubicada al Fòrum local,³⁰ a la zona de l'actual carrer de Lleida, on es resava l'oració final de les laudes. Després es feia l'homilia a la Santa Jerusalem, que era al costat de Sant Fructuós, en un monticle immediat, avui desaparegut, però que es pot reubicar a la zona de l'edifici de Correus, a la cantonada formada pels actuals carrers de Lleida i de Reding. Segons Serra Vilaró a la cúspide d'aquest monticle es van trobar tres carreus, cadascun amb un forat d'uns 8 cm de diàmetre en els quals es podien haver encaixat les tres creus d'un calvari al costat del petit edifici que encara conservava part de les seves restes. Finalment situa l'església de Sant Pere a la partida de Sant Pere de Sescelades.

27. Vegeu J. V. M. ARBELOA, «Per una nova interpretació del *Codex Veronensis* i les esglésies visigòtiques de Tàrraco», *Butlletí Arqueològic* 20 (1989) 125-134.

28. *Ibíd.*, 132.

29. Vegeu J. SERRA VILARÓ, *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona 1936, 93ss; *Id.*, *Santa Tecla la Vieja. La primitiva Catedral de Tarragona*, Tarragona 1960.

30. Serra Vilaró mantenia la hipòtesi que la basílica de la necròpolis va ser abandonada al segle v i no tenia constància de la basílica de l'amfiteatre perquè encara no s'havia descobert. D'aquesta manera la seva teoria sobre la identificació dels edificis de culte que s'esmenten a l'*Oracional de Verona* el portaren a identificar l'església visigòtica de Sant Fructuós amb una església amb la mateixa advocació que va ser construïda després de la restauració cristiana de Tarragona i que està documentada des del 1118. Des del 1589 formà part d'un convent de frares caputxins i fou arrasada durant la guerra dels Segadors el 1644. No es coneixen evidències materials d'un culte cristià anterior a l'edat medieval ni enterraments al voltant de la ubicació eclesial com ja apuntava el mateix Sánchez Real (J. SÁNCHEZ REAL, «Recensión al último libro de Serra y Vilaró», *Butlletí Arqueològic* [1949] 219); o Pere de Palol (P. de PALOL, *Tarraco Hispanovisigoda*, Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense 1953, 95).

Sense cap mena de dubte la proposta que considera la Santa Jerusalem com a església mare o catedral i sota l'advocació de sant Fructuós, ja plantejada pel P. Florez, és la més suggestiva i fonamentada. Recentment, el professor Rafael Serra, des d'arguments litúrgics, defensa de manera força concloent³¹ la identificació de la catedral visigòtica amb l'advocació de Santa Jerusalem i Sant Fructuós.

Per tant, és més que plausible que el culte de sant Fructuós tenia un espai privilegiat a l'*Ecclesia Mater* de Tarragona, en època visigòtica, i que amb tota probabilitat les relíquies dels màrtirs tarragonins devien ser servades en aquest temple.

La investigació historiogràfica i arqueològica actual, admet que la catedral visigòtica hauria d'ubicar-se en la denominada Part Alta de Tarragona, però en quin indret precis?

Ja s'ha comentat que un dels espais que s'han relacionat amb la primitiva catedral visigòtica ha estat la capella de Santa Tecla «la Vella». Diferents referències provinents de la historiografia tarragonina, entre elles l'humanista Pons d'Icart,³² en el segle XVI, basant-se en el testimoni d'antigues memòries lliguen la construcció de Santa Tecla la Vella a un origen visigot. És possible? Mereix en aquest punt citar literalment l'*status qüestionis* que, al respecte, l'historiador Emili Morera³³ va realitzar per anar desgranant, després, una revisió de les evidències a la llum dels actuals coneixements:

También podría ser que el grande y sumptuoso templo de Cesar Augusto en Tarragona fuesse parte de la yglesia mayor y que quando edificaron después de la vltima ruyna de Tarragona como tengo dicho en el capitulo xxvj. que continuassen de edificar sobre el viejo edificio que en el se muestra y esto me combida á creerlo *el edificio que es detras del altar mayor do dizen que es la silla de Sant Fructuos y capilla, en la qual toman todos los arçobispos la posesion*, y siendo ansi pues Sant Fructuos fue antes que no se edificase la yglesia mayor como parece en lo que tengo dicho en el dicho capit. xxvj. y en el catalogo de los arçobispos de Tarragona, bien se prueua desto que antes que se edificase la dicha yglesia mayor que auia allí otro edificio y por consiguiente siendo aquel viejo edificio tan

31. Vegeu R. SERRA, «La litúrgia de la *domenica in carnes tollendas* en l'*Oracional de Verona*», en J. M. MACÍAS – A. MUÑOZ (eds.), *Tarraco christiana ciuitas* (Documenta 24), Tarragona: ICAC 2013, 119-120.

32. L. PONS DE ICART, *Libro de las Grandezas y cosas memorables*, 230-231.

33. E. MORERA, *Tarragona cristiana: historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña la Nueva)*, Tarragona: Diputación Provincial de Tarragona 1981, 188-190.

sumptuoso podría ser que allí fuese el dicho templo que en Tarragona tenían edificado á Cesar Augusto.

No sin confundir el cronista tarraconense el templo pagano de Augusto con el de Júpiter, da á conocer en las antecedentes líneas la existencia de un antiguo edificio situado detrás del ábside de la Catedral, que se denominaba *silla de San Fructuoso y capilla del Santo*, distinta de la que la piedad de San Olaguer erigió en su honor en la parte baja de la ciudad, en el extremo enteramente opuesto al de la primera.

Aquel antiguo edificio, sin más historia desde la restauración que la de tomar posesión en él los prelados de la silla tarraconense, fué derribado á últimos del siglo XVII ó principios del siguiente, cuando decretada la secularización del cabildo y enteramente libre la entrada en el claustro, trató la corporación eclesiástica de construir en el interior el aula capitular, dados los inconvenientes que ofrecía la celebración de los cabildos en la capilla de *Corpore Christi*. En dicho edificio, que estaría ya en ruinas cuando su derribo, se cree que fue hallada siglos antes la arquita que guarda los restos del prelado godo Cipriano, y en él descubrióse el *Mihrab* ó adoratorio árabe, al deshacer un paredón que formaba parte del mismo. Como los musulmanes convirtieron las iglesias en mezquitas, semejante hallazgo induce á sospechar que la antigua silla y capilla de San Fructuoso no fué otra cosa que la Catedral visigótica utilizada por los árabes para mezquita, y convertida después de la restauración en lugar venerabilísimo, como recuerdo para la Iglesia tarraconense y para su sede.

Contribuye á aumentar aquellos indicios la perpetuidad de la dedicación, y la circunstancia, casi indubitable, de que si la Iglesia gótica de Tarragona tuvo titular, no pudo ser otro que su insigne obispo Fructuoso.

Probablemente por los mismos prelados tarraconenses un siglo antes de San Isidoro se introdujo en el Misal gótico el oficio de San Fructuoso, leyéndose en el código gótico *Veronense*, después del oficio de San Vicente mártir, las siguientes palabras: *Item Completuria post explicitas Laudes, quas psallendo vadunt usque ad Sanctam Jherusalem, quæ in Sancto Fructuoso dicenda est.*

Comentando el P. Flórez la anterior cita, declara que el título de Jerusalén se daba y denotaba la Catedral ó Iglesia matriz ó mayor, que en el presente caso era la de Tarragona, en donde el mismo código previene que se diga la siguiente oración: *Lætare Jherusalem quoniam filii tui collecti numerosæ collectionis tibi personant laudes: quæsumus proinde Deus, ut in hujus Sanctæ Matris gremio constituti, perpetuum tibi Aleluya, et Spiritu et mente psallamus etc.*; con lo cual, añade el sabio crítico: «esta madre es la matriz de Tarragona, y los hijos su pueblo, que concurre á dar gracias á Dios en San Fructuoso que era y es hoy parte de la Catedral».

No puede consignarse, pues, de una manera más clara y concreta que la matriz ó Iglesia mayor estaba dedicada á San Fructuoso, donde se guardaban sus relíquias, y que la Catedral se llamaba (*dicenda est*) de San Fructuoso, debiendo convenirse en que el prelado mártir no solo fué el titular durante aquel período,

sino que el nombre del edificio conocido por silla y capilla de San Fructuoso, hubo de ser la antigua Catedral gótica que por habitarla los árabes para mezquita, pudo conservarse á través de la dominación muzlímica y llegar más o menos intacta hasta la época restauradora.

Tales son los hechos más importantes relativos al primer período de la iglesia tarraconense, comprensivo desde los albores del cristianismo hasta que la invasión agarena acabó con todo su organismo civil y eclesiástico.

Així doncs, tornant al nostre discurs examinem fins a quin punt aquestes aportacions historiogràfiques poden mantenir-se o no i quines són les possibilitats i límits interpretatius sobre la presència de la catedral visigoda a l'antiga àrea de culte imperial i la seva continuïtat en època medieval.

Encara és un problema no resolt saber quina és la dinàmica històrica de la ciutat de Tarragona entre els segles VIII i XI.³⁴ Amb la incursió àrab i berber les fonts arqueològiques i documentals s'estronquen i tenim un problema per entendre quin va ser l'abast d'aquest fenomen i de quina manera va afectar sobre la població i el seu urbanisme. Malgrat que les fonts documentals, tan islàmiques com cristianes, presenten un horitzó d'abandonament institucional, la investigació actual centra els seus esforços en intentar esbrinar si *Tarraqūna* esdevingué un nucli poblat i bàsicament institucionalitzat. Es fa difícil pensar en una desocupació radical de la ciutat quan les fonts arqueològiques no detecten nivells de destrucció violenta. Però el sospitós silenci (absència) de les fonts epigràfiques, numismàtiques i documentals cristianes ens obliga a creure en un abandonament institucional, o si més no en una *sede vacans*. Tanmateix això no significa l'absència d'una població minoritària bàsicament organitzada ni d'un culte mínimament instituït. Entenent la dinàmica històrica d'altres ciutats Tarragona podia comptar amb una població cristiana reduïda (mossàrab) que romangué sota la influència de l'administració islàmica mantenint costums i creences sota l'assistència d'un reduït cos clerical i amb alguns espais de culte.³⁵ En aquest sentit Xavier Gonzalo³⁶ ha trobat elements que fan plausible un control islàmic de la ciutat i el Camp de Tarragona durant el segle VIII. Així s'ha proposat una integració d'aquesta ciutat a l'estructura territorial d'al-Andalus similar a les ciutats visigodes. En l'àmbit rural, les dades

34. Un estat de la qüestió a J. J. GUIDI – A. VILLUENDAS, *Història, formació i usos de l'espai urbà medieval a Tarragona, segles VII–XIII*, Tarragona: Arola 2011.

35. Vegeu A. MUÑOZ, *Sant Fructuós de Tarragona*, 264-265.

36. X. GONZALO, «La integración de Tarrakuna y su territorio en al-Andalus (s. VIII)», *Arqueología y Territorio Medieval* 20 (2013) 11-30.

toponímiques i documentals permeten proposar la implantació de l'Estat islàmic en aquesta regió, així com un cert control andalusí d'aquest espai, per exemple, amb la figura dels *balāt*(s). Tot semblaria indicar que *Tarraqlina* hauria pactat la seva capitulació, fet que hauria permès a les aristocràcies d'aquest territori mantenir les relacions de producció vigents a inicis del segle VIII. Aquesta situació, de totes maneres, canviaria entrat el segle IX, possiblement com a conseqüència de les campanyes franques encapçalades per Ludovicus Píus, fill de l'emperador Carlemany, en la primera dècada del segle IX. A partir d'aquest moment caldrà entendre el territori fronterer que no serà reclamat ni reconegut ni pel poder andalusí ni pel franc, però que Xavier Gonzalo creu que hauria de rebre el suport del governador andalusí de Tortosa.

La restauració cristiana de la ciutat de Tarragona caldrà entendre-la des d'una sòlida empresa militar planificada que exigí importants esforços militars, recursos econòmics i humans per a la planificació urbanística i edificació de la nova ciutat restaurada. Des del segle IX els intents de restauració de Tarragona seran una constant enmig d'una intricada política de relacions i interessos entre els comtats catalans, les diòcesis catalanes, el Papat, els regnes sarraïns de Saragossa, Lleida i Tortosa i el poder de Narbona. El procés serà llarg i complex. La data de 1091 serà una fita cabdal en aquest procés. L'1 de juliol d'aquell any, gràcies a la iniciativa del bisbe de Vic, Berenguer Sunifred de Lluçà i les voluntats del papa Urbà II mitjançant la butlla pontifícia *Inter primas hispaniarum urbes* es restaurà la dignitat metropolitana de la Seu tarragonina tot vinculant-la de manera directa al seu passat cristià mitjançant el culte de Sant Fructuós. Però, com veurem més endavant, abans d'aquesta data i des de les primeries de la segona meitat del segle XI, Tarragona ja presenta evidències d'una ocupació cristiana només intel·ligible com a avantguarda en la materialització del procés restaurador. Així, a mitjans de l'any 1093, i com bé apunta Antoni Pladevall,³⁷ l'arxidiòcesi de Tarragona tenia arquebisbe propi, s'havia deslligat de l'antiga dependència de Narbona i es trobava sotmesa a l'arquebisbe de Toledo només perquè aquest era el legat papal, i no perquè fos el primat de les Espanyes. Aquest fet era mèrit de l'arquebisbe Berenguer Sunifred de Lluçà, el qual, des de la seva residència a Vic, va regir l'arxidiòcesi fins a la seva mort l'any 1099. Després de l'any 1099 fins a l'any 1117 Tarragona es considerarà seu vacant. Serà quan Ramon Berenguer III, comte de Barcelona, li

37. A. PLADEVALL, *La metròpoli de Tarragona. Nou-cents anys de la seva restauració medieval*, Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya 1991, 33-35.

atorgà carta de donació del Camp i ciutat de Tarragona, per reedificar-la i poblar-la. Després, el papa Gelasi II, en 1118 instituí arquebisbe de la seu metropolitana a Sant Oleguer i li concedí el pal·li. Sant Oleguer, a la vegada concedí en feu la ciutat de Tarragona i el seu Camp al cavaller normand Robert d'Aguiló, sota jurament de fidelitat al prelat i als seus successors. Sant Oleguer serà el primer que exercirà plenament com a arquebisbe fins a l'any 1137. El succeí Gregori, abat de Cuixà i arquebisbe electe de Tarragona entre els anys 1139 i 1146, que tampoc residirà a Tarragona.

Produïda l'ocupació de la ciutat de manera efectiva, el primer arquebisbe que fixà la seva residència a Tarragona serà Bernat Tort entre els anys 1146 i 1163. Aquest prelat, l'any 1154, institueix el Capítol Catedralici seguint el model del monestir de Sant Ruf d'Avinyó i sota la *Regla* de Sant Agustí amb la presència d'alguns membres d'aquell cenobi. A la carta d'institució de la canònica agustiniana, *Quoniam in primitiva ecclesia*, s'explicita:

Atque dono Canonicis ipsam fortitudinem seu ministraciones (munitionem), quam ibi aedifico ad manendum et habitandum in perpetuum, u tibi sint tuti ipsi et res ipsorum (eorum) ab exercitu navali navigantium sarracenorum, et ut ibidem habeant suas oficinas inferios et superius subtus cellaria sua et orrea, supra vero refectorium, et dormitorium, coquinam et capitulum, sicuti districtum est. Dono item praefatis canonicis ipsam capellam inferius que contigua est ipsi fortitudini. Instituo iterum ut in omnibus diebus domicis, et praecipuis festivitibus maiores misae, quae cantantur in hora diei tertia in Ecclesia Sanctae Theclae celebrentur concilia quoque atque consacraciones pontificum in eadem ecclesia Sanctae Theclae nihilominus celebrentur.³⁸

És així que l'arquebisbe Bernat Tort dóna als canonges una fortalesa que està edificat perquè hi romanguin i hi visquin a perpetuïtat i per tal que puguin fer front als atacs dels corsaris sarraïns. La fortalesa la dotà d'estances amb planta baixa per bodegues i graners i, a la planta de sobre, instal·la el celler, el graner, el refectori, el dormitori, la cuina i l'aula capitular. També

38. Traducció de Lluís Maria Moncunill (A. Muñoz, *Sant Fructuós de Tarragona*, 181): «Així doncs, dono als Canonges el govern (defensa) d'aquesta fortalesa, que construeixo allí per habitual residència i habitatge, i que així prenguin possessió de tot i d'aquelles coses pròpies de la milícia naval dels navegants sarraïns, i per tal que hi instal·lin els magatzems baixos i superiors sota les habitacions i els graners, tanmateix a dalt el refectori, el dormitori, la cuina i la sala capitular; tal com queda tot distribuït. Igualment dono als esmentats canonges la capella inferior conjunta a aquesta fortalesa. Instauro també que tots els diumenges i les festes principals es cantin les misses majors a l'hora tèrcia del dia a l'Església de santa Tecla, i igualment s'hi celebrin els concilis i les consagracions dels pontífexs, a l'esmentada església de Santa Tecla».

l'arquebisbe dotà als esmentats canonges d'una capella contigua a la fortalesa que estava construint. Amb tot, el prelat matisà que la celebració litúrgica en dies dominicals i festius així com la celebració de concilis i consagracions episcopals s'hauria de fer a l'Església de Santa Tecla, això és, la catedral.

La construcció de la catedral actual va començar per l'absis; una de les primeres notícies documentals data del 3 de març de 1167, quan en el testament de Pere de Queralt es fa referència que aquest féu un llegat de 1000 sous «ad ecclesiam Sancte Teclae faciendam». La següent referència data del 17 d'abril de 1171. És el testament de l'arquebisbe Hug de Cervelló en el que consta que llegà 500 sous «ad opus ecclesiae incipiendum et ad officinas conicae faciendas, in eodem opere, sicuti tunc ordinaverat, expenderetur». Segons aquesta referència deduïm que l'obra de la catedral ja estava a punt d'iniciar-se. Vers l'any 1184, l'absis era totalment acabat.

Les recents excavacions arqueològiques realitzades a la catedral de Tarragona han permès excavar part de la fonamentació de l'absis central i han aportat restes ceràmiques que coincideixen amb la documentació escrita. Per tant, sabem que la catedral actual no comença la seva construcció fins passat l'any 1171.

És obvi que, des de la primera presència eclesial fruit de l'acció restauradora de Tarragona, és necessari pensar que va existir una primera catedral medieval ja assistida pel cos de canonges que Bernat Tort havia instituït. Una làpida sepulcral inscrita en el mur de l'anomenada sala axial del recinte de culte imperial, darrere de l'absis de la catedral, ens assenyala la presència d'un canonge anomenat Bernat de Torelló, mort l'any 1087.³⁹ Si la inscripció no presenta error en la data hem de concloure que amb anterioritat a la butlla del Papa Urbà II de 1091 i a la institució de la canònica agustiniana de Bernat Tort ja existia una presència física del poder eclesial a la ciutat. Diferents referències històriques datades en desembre de 1091, 1128 o 1138 així ho deixen entreveure. Així, en data de 4 de desembre de 1091, Guillem de Gerivert, prevere del bisbat de Barcelona, deixà els seus béns al monestir de Sant Fructuós de Tarragona. En 1128 es documenta l'existència de les esglésies de Sant Salvador del Corral i de Sant Fructuós. Tanmateix el papa Innocenci II fa una crida l'any 1131 a través d'una butlla a tota la Pro-

39. Vegeu J. SERRA VILARÓ, *Santa Tecla la Vieja*, 224-231; J. MENCHON - M. LL. RAMOS, «Santa Maria de Tarragona», en A. PLADEVALL (dir.), *Catalunya Romànica. El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, vol. XXI, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana 1995, 163-164.

víncia eclesiàstica per tal que contribuïssin a la reedificació de l'Església metropolitana. En qualsevol cas, és a partir de mitjans del segle XII quan aquest fet és del tot efectiu i irreversible. Per la butlla del Papa Anastasi IV de 1154 s'expliciten les esglésies de l'arxidiòcesi. En el cas de Tarragona se citen les de Sant Miquel, Sant Salvador del Corral, Sant Fructuós i Santa Maria del Miracle. D'aquest procés l'arqueologia no ha pogut dimensionar l'abast d'aquesta ocupació.

Des de la institució de la canònica tarragonina per Bernat Tort fins que la fàbrica de la catedral acollí els primers oficis, van passar uns 80 anys. És obvi que el culte catedralici devia efectuar-se en un temple concret a l'espera del gran projecte de la nova catedral.

La capella de Santa Tecla «la Vella» és la vella perquè substitueix en l'espai la primitiva catedral medieval? L'adjectiu de «vella» no necessàriament s'ha d'entendre com una condició diferencial d'una significativa antiguitat respecte a una altra construcció. A la mateixa Tarragona parlem de la *villa antiqua* o *veteris conitissa* per referir-nos a l'entorn del Pretori, zona d'hàbitat i posteriorment barri jueu de la ciutat. Aquest terme es fa servir a les darreries del segle XII per referir-se a un sector ocupat per la família dels Aguiló en una data incipient de l'ocupació feudal de la ciutat.⁴⁰

Certament les obres de construcció de la catedral i de la capella de Santa Tecla «la Vella» foren iniciades si fa o no fa en un mateix moment. Tanmateix la capella de Santa Tecla estarà acabada pels volts de l'any 1200. La catedral en canvi, el 1230 té acabada la capçalera i la part inferior dels murs del presbiteri. Els resultats de les intervencions arqueològiques de la catedral realitzades a la nau central, en aquests dos últims anys, semblen indicar que el projecte inicial de la fàbrica medieval devia presentar una longitud igual o semblant a l'actual estructura. Efectivament, no s'han trobat restes arquitectòniques posteriors a l'època visigòtica i anteriors al segle XII, fet que fa pensar en una planificació unitària de la longitud de la fàbrica des del primer moment. En aquest sentit, la catedral en construcció devia oferir als seus contemporanis una sensació de novetat i magnificència, sensació accentuada a partir del segle XIII, quan es pot percebre els efectes de la monumentalització del projecte.

En el testament de l'arquebisbe Bernat d'Olivella apareix per primera vegada el terme de «vella» per referir-se a la capella de Santa Tecla «... man-

40. Vegeu E. RIU, «Ciutat de Tarragona. La reurbanització feudal de la ciutat», en A. PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica, XXI. El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1995, 121.

damus quod Corpus meum sepelietur in capella sancte Tecla que dicitur vetus». Aquesta disposició testamentària calendada el 1286 és emesa uns 80 anys després d'acabada la construcció de la capella vinculada a l'hospital i amb una funcionalitat funerària.⁴¹ El mateix prelat estava donant un gran impuls a la construcció de la Seu bastint part de les naus laterals més pròximes a la façana o contractant al mestre d'obres Bartomeu per a la construcció de la portalada principal i la rosassa de la façana. L'expressió testamentària d'Olivella «que dicitur», suggereix més aviat l'ús popular d'una adjectivació que serveix per diferenciar l'església major, l'església de Santa Tecla com a nova i magníficent construcció, que continua erigint-se en contraposició d'una Santa Tecla «vella» que porta més de vuit dècades construïda i associada en la memòria col·lectiva a l'origen de l'hospital advocat a la mateixa Santa.

Ja havíem comentat que, des d'època moderna, una certa tradició lligava Santa Tecla «la Vella» a l'herència de la seu visigòtica de Tarragona. Autors com Àngel del Arco, Elies Rogent i August Font o Mn. Sanç Capdevila van ocupar-se, a inicis del segle xx, d'aquesta problemàtica. Del Arco identificava aquesta capella com la primera catedral medieval. Elies Rogent i August Font demostraren que la capella no havia estat mai catedral i defensaren que la primera catedral medieval podia haver estat l'antiga Aula Capitular; bastida sobre una antiga mesquita i a la vegada sobre la catedral visigòtica.⁴² Mn. Sanç Capdevila⁴³ creia que la primera catedral medieval no podia ser identificada i que no corresponia ni amb Santa Tecla la Vella ni amb la catedral actual.

Mn. Serra Vilaró partint de l'estudi de les fonts i les opinions que tractaven sobre la problemàtica d'aquestes «catedrals perdudes» i la seva relació amb la capella de Santa Tecla «la Vella» planificà una ambiciosa intervenció arqueològica en el sector del darrere de l'absis principal de la catedral.⁴⁴ En concret excavà el sector comprés entre la capella de Santa Tecla «la Vella», el mur occidental de la sala axial del recinte de l'àrea sacra romana, el límit del carrer de Sant Pau fins al límit de la Sala Capitular actual i les seves dependències precedents (figs. 36 i 37).

41. Vegeu J. COSTA et al., *El Consell Comarcal a l'Antic Hospital*, Tarragona: Consell Comarcal del Tarragonès 1995, 43.

42. Vegeu S. MISSER, *El libro de Santa Tecla*, Barcelona 1977, 305-306.

43. S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona: notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars*, Barcelona: Biblioteca Balmes 1935, 5.

44. Vegeu J. SERRA VILARÓ, *Santa Tecla la Vieja*.

La intervenció arqueològica va documentar part del que avui definim com a sala axial del recinte de culte del *Concilium Provinciae Hispaniae Citerioris* (fig. 38). D'aquesta gran estructura encara es conserva un gran parament d'*opus quadratum* que forma angle amb el mur de tancament del tèmenos. Serra Vilaró documentà en aquest àmbit un paviment format per grans lloses de marbre, algunes aprofitades i unides a un potent nucli d'*opus caementicium*. Restes d'aquest paviment s'estenien fins arribar a la capella de Santa Tecla «la Vella». Sobre el paviment s'evidenciaven restes d'altres paviments més moderns, algun possiblement tardoromà. L'àmbit d'aquesta construcció romana, en la seva cara nord, sembla tenir el límit en el mateix carrer de Sant Pau, ja que Serra Vilaró documentà l'empremta d'espoliació del mur en el nucli d'*opus caementicium* del paviment. Tanmateix, només una excavació en el sector del carrer Sant Pau pot resoldre el problema donat que no s'evidencien empremtes d'aquest mur nord de tancament sobre el mur est d'aquesta sala axial del recinte de culte.

A sobre del paviment romà, Serra Vilaró documentà enterraments que catalogà d'època relativament recent i vestigis de parets. Al mig del sector excavat, trobà un pou amb un diàmetre màxim de 2,38 m i una profunditat de 2,90 m. El farciment d'aquesta estructura no va donar cap fragment ceràmic ni altres elements que permetessin datar l'obra.

En l'àmbit del vestíbul de l'antic arxiu, Serra Vilaró va descobrir la continuació del mur romà de la sala axial. En el mur aparegueren set inscripcions corresponents a canonges amb cronologies que van des de 1087 fins a 1190. Serra Vilaró creia que aquestes inscripcions eren el *Necrologi* de l'Església de Tarragona i no les inscripcions sepulcral dels seus canonges.

El paviment d'aquest àmbit del vestíbul i de l'antic arxiu està rebaixat respecte al paviment romà del «pati del taronger». Serra Vilaró aporta documentació per explicar que cap a l'any 1500 es van construir aquestes estances destinades a arxiu. El paviment es va fer a nivell de l'Aula Capitular, actual Capella del *Corpus Christi*. Per evitar humitats, es va realitzar un fossar entorn l'arxiu. Per decisió Capitular, l'any 1550, les terres considerades sagrades foren abocades a l'interior de la capella de Santa Tecla «la Vella», fet que va provocar l'elevació del paviment de la capella. Serra Vilaró considerava que la terra que havien abocat a Santa Tecla la Vella era sagrada perquè formava part de la primera catedral medieval. Entre les terres trobà una moneda de Jaume II, època que l'investigador atribueix a la destrucció de la primera catedral de Santa Tecla.

Serra Vilaró també realitzà un sondeig a l'actual sala capitular, construïda a finals del segle XVIII. Trobà laudes i inscripcions funeràries que havien

estat col·locades a la paret de la Sala. També cita l'aparició dels fonaments d'un mur romà, a 1,16m de la paret sud de l'actual Sala Capítular, i perpendicular a aquesta mateixa paret.

Finalment, també intervingué a la capella de Santa Tecla «la Vella». Encastat a la paret nord de la capella, es troba el mausoleu que s'atribueix a l'arquebisbe Bernat Olivella que pontificà entre 1272 i 1287. Aquesta tomba episcopal es troba coberta per un arcosoli ogival obert a l'interior i exterior de la capella. L'arc fou tapiat en un moment indeterminat per la part exterior de la capella (fig. 41). Serra Vilaró creu que aquesta tomba estava en connexió amb la primitiva catedral medieval i era una prova conclouent que la capella es construï adossant-se a la primera catedral medieval que, a la vegada, ocupava l'espai d'una mesquita anterior i que, a més, fou l'emplaçament de la primitiva catedral visigòtica.

Les característiques que tindria aquesta primera església catedralícia, segons Serra Vilaró, serien les d'una planta quadrangular d'unes dimensions de 20 m x 18,60 m, ampliables potser fins a la capella del *Corpus Christi* per tenir contacte amb les dependències del claustre. De la posició de la sepultura de l'arquebisbe Olivella, ubica els altars de l'esmentada catedral recolzats en la paret del carrer de Sant Pau. Aproximadament a la meitat d'aquesta paret estaria l'altar major, al qual podrien correspondre els fonaments de l'estructura núm. 80. Aquest altar estaria ornamentat pel frontal de Santa Tecla que avui correspon a l'altar de davant el retaule de Pere Joan de la catedral actual. Seguint el model de la basílica del monestir de Ripoll, ubica tres altars a banda i banda de l'altar major: De la butlla del papa Alexandre IV que signa a Agnani, el 10 d'octubre de 1259, es desprèn l'existència dels altars de Santa Tecla, Santa Maria, Sant Agustí, Sant Joan, Sant Fructuós, Sant Pau i Santa Isabel. La cobertura de la primitiva catedral estaria embigada fins que el canonge Ramon de Milà, al segle XIII, la substituïria per deu voltes.

Mn. Salvador Ramon⁴⁵ va rebatre part de l'argumentació de Serra Vilaró. D'aquesta manera exposa la lectura de la ja esmentada acta de fundació de quatre capellanies feta per l'arquebisbe Olivella, el 26 d'abril de 1286, en la qual s'apunta que els capellans encarregats «tenen també l'obligació de resar l'ofici de difunts, això és, vespres i matines en la predita capella (de Santa Tecla la Vella) a les mateixes hores i dies que s'acostuma a fer en l'església major. Pel que es refereix als demés actes divins tant nocturns com

45. S. RAMON VINYES, «Nova opinió sobre l'emplaçament de la primitiva catedral de Tarragona», *Quaderns d'Història Tarraconense* IV (1984) 37-49.

diürns han d'anar a celebrar-los a l'església major». Amb encert, Mn. Salvador Ramon objecta que segons el document ja se celebrava en la nova catedral, ja que si en temps de l'arquebisbe Olivella Santa Tecla «la Vella» era l'antic temple catedralici, forçosament l'església major era la nova catedral. La capella funerària, segons Serra Vilaró, dedicada a Sant Bartomeu, ja hauria canviat de nom, cosa que resultaria una contradicció.⁴⁶

El document en qüestió estableix una distinció entre el cementiri dels canonges i el cementiri de la Seu. Aquest fet prova que el cementiri dels canonges, en aquells moments estava ubicat a la zona de la sala axial romana d'acord amb l'evidència de les inscripcions obrades en el mur romà i la presència de diferents laudes en aquest espai. La motllura ogival exterior a la capella del mausoleu de Bernat Olivella, no seria més que l'empremta d'un porxo desaparegut orientat al cementiri dels canonges. També assenyala que el fet que la capella de Santa Tecla «la Vella» conservi la cornisa a la seva part nord-oest és prova que no va estar adossada a la catedral primitiva, que caldria pressuposar-la més elevada.

Mn. Salvador Ramon també desmuntà la teoria de Mn. Serra Vilaró per la qual fent ús de dos documents de l'*Index Vell*⁴⁷ estableix que la sepultura de l'arquebisbe Roderic Tello (1289-1309) i la relíquia de la Santa Espina es trobaven a la primitiva catedral medieval. El primer document és una assignació en data de 8 de febrer de 1303 per l'arquebisbe Roderic Tello, per a la institució de dues comensalies a l'altar de Sant Agustí de la Seu i tres aniversaris. L'arquebisbe assigna 10 sous per restaurar la imatge o la pintura de l'altar de l'Espina de Crist. El segon document, ressenyat a continuació, diu que l'arquebisbe Tello:

(...) dexa son cors davant lo altar de Santa Tecla en la paret a on esta reservada la Santa Spina y vol que en lo chor sia fet altre túmulo aon sia trasladat lo cors del beatissim Sant Cypria en altra temps arquebisbe, y que sil lo chor se mudava també se mudés dita sepultura, fet el 8 de setembre de 1303.

Mn. Salvador Ramon demostrà que la Santa Espina es trobava en la fornícula practicada a la paret de l'absis principal de la catedral actual i que posteriorment aquesta fornícula fou utilitzada per dipositar les restes de Sant Cebrià al segle xv.

46. *Ibid.*, 39.

47. S. RAMON VINYES – F. X. RICOMÀ (eds.), *Index Vell. Índex dels documents de l'arxiu de l'Arquebisbe 1679. 1a part*, Tarragona 1997.

Un altre document extret de l'*Index Vell*, i tenint present el testimoni d'Olderic Vidal (1075-1142), serveix a Mn. Salvador Ramon per establir que la primitiva catedral de Tarragona estava situada a l'ala est de la gran edificació romana, o sigui, entre la paret del jardí de Santa Tecla i el lloc on avui hi ha l'església de Sant Llorenç. El document en qüestió data del 30 de juliol de 1181 i diu textualment:

Item altre establiment fet per lo Archebisbe don Berenguer de Vilademuls ab lo capítol a Martí de Arenes de unes cases en la ciutat en la entrada de la vila de Pallars devers lo castell Archiepiscopal, afronta de llevant ab la volta rodona antiga de la yglesia veí com va fins al canto mes fora de la torre de dit castell, de mig jorn ab lo carrer, de ponent ab la muralla antiga de la cisterna, de tramuntana ab lo corral que és entre dites cases y lo castell, a cens de quatre parells de capons a Nadal, a 3 de les calendes de agost 1181.

Mn. Salvador Ramon explica com el concepte *volta rodona* apareix documentat dues vegades més en els documents de l'*Index Vell* referint-se a construccions antigues. La *volta rodona* a la qual es deu referir el document del 1181 hauria d'estar situada en les immediacions de l'actual carrer de Sant Llorenç, segons les afrontacions i referiria un tipus d'edifici antic que presentava una coberta en cúpula o quart d'esfera (fig. 37). Així la «volta rodona antiga de la yglesia» pot referir-se a un absis amb volta esfèrica que encapçalava un edifici romà aprofitat per església i renovat en temps visigòtics i, després de la Reconquesta, també fet servir com a església. O bé una construcció amb volta esfèrica que s'aprofità en el segle v o després de la Reconquesta, en construir-se l'església, com a dependència seva. També apunta Mn. Salvador Ramon que el document fa distinció entre la volta antiga i l'església; la primera, com a anterior a aquesta. En no donar l'advocació, Mn. Salvador Ramon entén que aquesta podria ser l'antiga catedral.

En base als treballs del professor Theodor Hauschild sobre les estructures de tancament del recinte de culte provincial romà, Mn. Salvador Ramon creu que la volta rodona podria respondre a una de les exedres del recinte ubicada a l'extrem nord-est del tèmenos, davant de l'actual Col·legi de l'Ensenyança. Aquesta exedra podria haver servit com a estructura absidial de la primitiva catedral visigòtica i també de la primera catedral medieval. Aquesta ubicació limitaria amb les imponents restes visigòtiques del Col·legi d'Arquitectes que X. Aquilué⁴⁸

48. X. AQUILUÉ, *La seu del Col·legi d'Arquitectes. Una intervenció arqueològica en el centre històric de Tarragona*, Tarragona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya – Demarcació de Tarragona 1993.

proposà com a estructures de l'episcopi visigot. Tanmateix una nova lectura de la documentació historiogràfica, de les estructures arqueològiques, planimètriques i paral·lels de conjunts semblants, porten a Josep Maria Macias a proposar que aquesta exedra fou utilitzada com a capçalera i eix axial des del qual es vertebrava aquest conjunt episcopal (fig. 43).⁴⁹

Sembla obvi que la catedral visigòtica devia estar ubicada en un espai concret de l'acròpoli, preferentment en la seva part més elevada, a l'espai del recinte de culte imperial, per una qüestió simbòlica si tenim present que la memòria col·lectiva identificava aquest indret com l'espai, per excel·lència, més representatiu del culte pagà. Aquesta raó ens va portar a defensar la posició de la seu visigòtica.⁵⁰ Recordem que la basílica memorial de l'amfiteatre exigí un gran potencial econòmic per ubicar-la a l'interior de l'edifici, ben entrada l'època visigòtica i des de la consciència de símbol de triomf del cristianisme. Les persecucions restaven llunyanes, però no els ressons de la literatura martirial.⁵¹

Ja s'ha comentat que la major part de la investigació està d'acord en identificar la catedral visigòtica sota l'advocació de la Santa Jerusalem esmentada en el *Codex Veronensis*, però el text eucològic no ens ofereix les afrontacions indispensables per ubicar la catedral en l'espai topogràfic de la ciutat.⁵²

El professor Hauschild realitzà intervencions als jardins de la catedral als anys 80 i documentà dos grans carreus en forma d'arc de ferradura, que per la tipologia els datava al segle VII i podien formar part d'una construcció religiosa a la zona. També va aparèixer un fragment de creu calada al qual es pot atribuir una cronologia àmplia dels segles VI o VII.⁵³ També a la zona

49. J. M. MACIAS, «El territorio y la ciudad de Tarraco», en P. PENSABENE – C. SFAMENI (eds.), *La Villa restaurata e i nuovi studi sull'edilizia residenziale tardoantica*, CISEM (Piazza Armerina 2012), Bari 2014, 453-465.

50. Vegeu J. M. MACIAS – J. MENCHÓN – A. MUÑOZ, «Ciutat de Tàrraco».

51. Vegeu I. VELÁZQUEZ SORIANO, *Hagiografía y culto a los Santos en la Hispania visigoda: Aproximación a sus manifestaciones literarias*, Mérida: Museu Nacional de Arte Romano 2005.

52. Vegeu J. V. M. ARBELOA, «Per una nova interpretació del *Codex Veronensis*»; C. GODOY – M. S. GROS, «L'Oracional de Verona i la topografia cristiana de Tàrraco»; A. MUÑOZ, *El cristianisme a l'antiga Tarragona. Dels orígens a la incursió islàmica*, Tarragona: Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós 2001, 61-65.

53. Vegeu Th. HAUSCHILD, «Hallazgos de la época visigoda en la parte alta de Tarragona», en *III Reunión d'Arqueología Paleocristiana Hispánica* (Maó 1988), Barcelona 1992, 151-157; ID., «Bronzefunde aus einem westgotenzeitlichen grab neben der Kathedrale von Tarragona», en *Spania. Estudis d'Antiguitat Tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*, Barcelona 1996, 157-163.

s'han documentat dues inhumacions. Una d'aquestes era en àmfora, estava situada als jardins del claustre i corresponia a un nen. L'enterrament estava cobert per un estrat de terres amb materials ceràmics dels segles iv i v. La segona inhumació fou trobada als jardins de la catedral, prop de l'absis principal. Corresponia a un adult i al costat del crani es va trobar una gerra de bronze d'ús litúrgic del tipus *Prepotto Cividale*, datada entorn del segle vii, així com una sivella de bronze datada entre els segles vi i vii. Aquestes dues inhumacions estan orientades al NE, cosa que fa pensar al professor Hauschild que podien assenyalar l'orientació de la hipotètica catedral visigòtica que Serra Vilaró creia haver documentat al costat de Santa Tecla «la Vella» i darrera l'absis principal de la catedral.⁵⁴

El professor Hauschild⁵⁵ presenta algunes hipòtesis restitutives d'època alt-imperial i visigoda de la zona excavada per Serra Vilaró. Les conclusions fonamentals que aportà és que el recinte de l'anomenada sala axial té el seu límit oriental en el propi mur del carrer Sant Pau i planteja la possibilitat que a la part central del mur de fons desaparegut existís un gran absis. D'aquesta forma es podria dibuixar una estructura inspirada en el model del *Forum Pacis* a Roma. L'edifici tindria el valor d'una gran aula cultual, a la manera d'una *Aedes*, presidida per la gran estàtua de l'emperador, situat al final de l'extens eix dels grans recintes, projectats en època flàvia, com a punt culminant per a les cerimònies.

Hauschild distingeix diferents nivells de paviment en aquesta gran aula fet que fa pensar en un ús continu i un aprofitament en el temps que li porta a reiterar la necessitat de pensar en una basílica visigòtica ubicada en l'aula o en l'espai de l'actual catedral, que construïda entre els segles v i vii, bé podria haver estat potenciada pel bisbe Joan a finals del segle v.

Ricardo Mar, Hèctor Mir i Lluís Piñol manifestaren el 1995 que no existien suficients elements arqueològics per ubicar la catedral visigòtica sota de la catedral o en una àrea pròxima a ella.⁵⁶ Tanmateix, Ricardo Mar i Cristòfor Salom defenien, quatre anys més tard, que l'anomenada sala axial del recinte de culte havia estat recinte basilical lligat a l'episcopi de la ciutat ubicat a l'actual seu del Col·legi d'Arquitectes. Veien en l'estructura núm. 80

54. Vegeu *Ibíd.*

55. Th. HAUSCHILD, «Algunas observaciones sobre la construcción», 313-334.

56. R. MAR – H. MIR – Ll. PIÑOL, «La formación de la topografía urbana de la Tarragona medieval: nuevas aportaciones», en *Attività economiche e sviluppo urbano nei secoli XIV e XV. Atti dell'incontro di studi (Barcellona 1995)*, *Archivio Storico del Summo* 1, 1-2, (1996) 171.

de Serra Vilaró la delimitació d'un espai litúrgic com el d'un santuari.⁵⁷ Recentment, però, Cristòfor Salom⁵⁸ ha plantejat la identificació de l'episcopi i la catedral visigòtica fora el recinte de culte imperial. Salom no dubta de la presència d'una església visigòtica però sí que es tracti de la seu episcopal. Fonamentant-se en diferents paral·lels on els conjunts episcopals no aprofiten els espais religiosos de culte pagà o forals, relaciona les restes tardoantigues que s'han anat documentant a l'àrea de les places de Rovellat i dels Àngels amb la ubicació del primitiu episcopi (fig. 37). La hipòtesi que proposa Cristòfor Salom consisteix en assimilar en una mateixa realitat constructiva l'episcopi citat per Consenci, a inicis del segle v, amb la Santa Jerusalem, citada pel *Codex Veronensis*. Aquesta seu estaria acompanyada d'una església secundària dedicada a Sant Pere, possiblement fruit d'una ampliació. El conjunt s'articularia mitjançant un gran atri episcopal format com a mínim per les columnates nord i sud, que comunicaria amb altres dependències episcopals, com ara el baptisteri, la residència episcopal o el *secretarium*. Però aquesta hipòtesi no és plausible si tenim presents les datacions que la ceramologia que aporta el jaciment per aquestes estructures és de finals del segle v – inicis del segle vi.

Les actuacions arqueològiques realitzades per nosaltres a la zona de les cases dels canonges des de l'any 2000, en el sector nord-occidental del claustre coincident amb l'angle del recinte de culte imperial, han evidenciat restes estructurals de la canònica sensiblement anteriors a les fases constructives del claustre.⁵⁹

Respecte a les fases tardoantigues es pot definir un procés similar al detectat al Col·legi d'Arquitectes. La presència d'estratigrafia d'abandonament, espoli i reciclatge es detectà pel damunt dels farciments constructius

57. *Ibid.*, 179.

58. C. SALOM, «La arquitectura eclesiástica de Tarragona durante la antigüedad tardía, nuevas interpretaciones», en J. LÓPEZ – O. MARTÍN (eds.), *Tarraco: construcció i arquitectura d'una capital provincial romana. Congrés Internacional en Homenatge a Th. Hauschild* (2009) (Butlletí Arqueològic 32), Tarragona 2010, 685-756.

59. VEGU F. BOSCH – J. M. MACIAS – J. MENCHON – A. MUÑOZ – I. TEIXELL, «La transformació urbanística de l'acròpolis de Tarraco: avanç de les excavacions del Pla Director de la Catedral de Tarragona (2000-2002)», en *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: València 2003*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 2005, 167-174; J. M. MACIAS – J. MENCHON – A. MUÑOZ – I. TEIXELL, «L'arqueologia de la Catedral de Tarragona. La memòria de les pedres», en AA.VV., *La Catedral de Tarragona. In sede. 10 anys de pla director de restauració*, Tarragona: Arola 2007, 151-213; *Id.*, «La construcción del recinto de culto imperial de Tarraco (Provincia Hispania Citerior)», en J. LÓPEZ – O. MARTÍN (eds.), *Tarraco. Construcció i arquitectura d'una capital provincial romana. Congrés Internacional en Homenatge a Theodor Hauschild (Tarragona 2009)*, Butlletí Arqueològic, Tarragona 2010, 423-479.

alt-imperials. Les ceràmiques han permès establir una cronologia de finals del segle v – inicis del segle vi dC.⁶⁰ També s'ha pogut documentar una cisterna d'aigua, ubicada al sector contigu del refetor medieval i que es recolza sobre les estructures muràries del porticat del tèmenos. Presenta volta de mig punt en *caementicium* i una solera d'*opus signinum*. Amb una capacitat aproximada per 150 m³ cal entendre que aquesta fou una gran obra que dotà de recursos hidràulics a un sector urbanitzat.⁶¹

Al mateix temps, les intervencions realitzades a l'interior de la nau central de la catedral, centraven també els objectius en comprovar si existien evidències del Temple de culte imperial de la Província i d'estructures eclesials cristianes tardoantigues o visigòtiques que es poguessin posar en relació amb la seu episcopal. Mentre que s'ha pogut constatar la fonamentació inferior del temple romà, no ha estat possible trobar cap rastre que guardi una relació directa amb una edificació eclesial. En la intervenció de l'estiu de l'any 2010 es documentà un potent mur d'època visigòtica sobre la fonamentació inferior del temple romà. Aquest mur és un indicador que l'espai de l'actual seu catedralícia fou transformat urbanísticament en època visigòtica. Ara bé, el fet de no haver pogut excavar en extensió aquest sector no ens ha permès obtenir més conclusions. El mur aparegué a l'alçada de la segona navada de la catedral des de la porta principal. En la intervenció de l'any 2011 l'extensió de l'excavació anava, des de la tercera navada fins als peus del presbiteri actual i no va aparèixer cap estructura que permetés documentar construcció alguna. Per contra, nivells compactes de circulació d'època tardoromana, podrien suggerir la presència d'una plaça o una realitat semblant. Les evidències exhumades encara estan en estudi i caldrà ponderar els resultats definitius.

Malgrat les divergències que presenta la investigació crec que hi ha dos punts indiscutibles que tothom admet: la presència d'una construcció eclesial d'època visigòtica a l'àrea de l'antic recinte de culte imperial i la necessitat d'un temple catedralici medieval anterior a la seu actual.

A manca d'evidències concloents que determinin la posició de la catedral visigòtica crec que cal tenir present la suma dels indicadors arqueològics. Pel moment, aquests ens assenyalen una ubicació indeterminada a la zona

60. J. M. MACIAS – J. MENCHÓN – A. MUÑOZ – I. TEIXELL, «Contextos cerámicos derivados de la transformación cristiana de la acrópolis de Tarragona (ss. v-vi dC)», en *L'Escala – SFECAG* 2008, Saint-Paul-Trois-Châteaux 2008, 287-293.

61. J. M. MACIAS – J. MENCHÓN – A. MUÑOZ – I. TEIXELL, «L'arqueologia de la Catedral de Tarragona», 193.

del recinte de culte imperial. Hem de tenir present que les transformacions d'aquest sector en època baix-imperial s'inicien a partir del segon quart del segle v i s'intensifiquen en el segle vi amb el desmuntatge de les estructures arquitectòniques del recinte de culte i el seu temple. A partir d'aquest moment documentem enterraments ubicats al claustre, al jardí de Santa Tecla i possiblement alguna de les inhumacions excavades per Serra Vilaró també puguin ser visigòtiques donada la seva tipologia.⁶² Pensem que l'enterrament documentat als jardins de Santa Tecla contenia un preciós gerret litúrgic de bronze. Aquest tipus de gerres s'associen amb la pràctica del baptisme, però també amb l'eucaristia o la ordenació diaconal. No hi ha dubte que la presència d'aquests enterraments ens està indicant una construcció eclesial.

A més, a la zona immediata a la catedral s'han donat tota una sèrie de troballes d'elements d'escultura arquitectònica visigoda molt significativa. Entre aquests, un fragment de creu calada i una placa de cancell aparegut en les intervencions del Dr. Hauschild, i un fragment de cancell a les intervencions de Mn. Serra Vilaró. Hem de sumar un fragment aparegut a les intervencions arqueològiques del Consell Comarcal del Tarragonès que guarda una estricta correspondència tipològica amb la peça apareguda en les intervencions del professor Hauschild.⁶³ La peça (fig. 39) és un plafó que presenta la típica talla a bisell amb un doble emmarcament en soguejat (exterior) i de traços ungulars (interior). El quadre central estaria ocupat per un cercle inscrit amb una decoració desapareguda. Seguint els formats estètics hispanovisigots marcats per l'*horror vacui*, entre el disc central i el quadre en el qual s'inscriu, apareix una decoració d'estructura estrellada formada per tres estries bisellades i fulles als angles. La peça guarda una estricta correspondència amb les tècniques de talla i els motius decoratius del Taller de Tarragona. Mesura 33,5 cm × 18,5 cm × 5,4 cm. Presentem una restitució virtual de la peça amb el motiu circular central, tractat de manera neutra per ignorar el tema decoratiu que presentaria.

Afegim també una peça de marbre de Carrara que fou inicialment una inscripció funerària datada en el segle v, i de la qual resta només una part d'una corona de llorer esquematitzada que emmarcaria un símbol cristià

62. Vegeu J. MENCHON, «Santa Tecla la Vella», en A. PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica*, XXI, *El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1995, 164.

63. Vegeu J. M. MACIAS – J. MENCHÓN – A. MUÑOZ – I. TEIXELL, «L'arqueologia de la Catedral de Tarragona», 192; A. MUÑOZ, *Sant Fructuós de Tarragona*, 188 i 253.

(crismó, colom...) i la grafia *hic reqv[iescat...]* (CIL II 2/14, 2188) (fig. 40). Posteriorment, en època visigoda va ser aprofitada per formar part d'un cancell en l'àmbit d'alguna construcció eclesial de la part alta de la ciutat, possiblement la catedral visigòtica de Tarragona.⁶⁴ La peça fou trobada prop de l'ermita de Sant Magí, a les proximitats de la catedral, pel Sr. Jordi Morant i es troba conservada al Museu Bíblic Tarraconense.

No deixa de ser també significatiu el fet que la catedral de Tarragona conservi les úniques restes atribuïbles a un prelat de l'església visigòtica tarraconense a l'absis de la catedral, el bisbe Cebrià de finals del segle VII. L'historiador Emili Morera ens transmet la creença que les restes del prelat foren trobades a la zona que entenem avui com de la sala axial del recinte de culte imperial.⁶⁵ Aquestes restes es contenen actualment en una arqueta-ossari del 1460. L'epitafi de l'arqueta transcriu un antic epígraf que diu: *Hic requiescit vir sanctissimus Cyprianus primae sedis Tarraconensis episcopus depositus in hunc tumulum viii K(a)l(end)as Maias*.⁶⁶ L'epitafi modern sembla ser hereu de la inscripció original d'una hipotètica lauda funerària episcopal avui perduda, a l'estil de les documentades a Mèrida.⁶⁷ No hi ha dins el formulari textual cap element anacrònic que ens porti a pensar el contrari.

Crec que també hem de parar atenció a la presència de sarcòfags clàssics i paleocristians en l'àmbit de la catedral.⁶⁸ És el cas de l'exemplar del grup de Betesda, encastat a la façana de la catedral. També el sarcòfag estrigil·lat del grup del Sant Enterrament de l'interior de la catedral. El sarcòfag de Lucius Licinius Simmachus (Museu Diocesà de Tarragona [MDT]-0268), el sarcòfag amb cartela i estries (MDT-0365) i el sarcòfag amb estrígils (MDT-0452), foren trobats l'any 1894 al jardí de Santa Tecla la Vella, en el decurs d'uns treballs de condicionament. Un fragment d'un sarcòfag amb motiu dionisiac (MDT-03591), segons una informació no confirmada, va ser trobat al jardí de Santa Tecla tocant al carrer del Claustre, en una data indeterminada i fou recollit per Mn. Serra Vilaró. El sarcòfag de Julius Marcius Artemidorus (MDT-03852) i un sarcòfag sense deco-

64. A. MUNOZ – J. LÓPEZ – M. RAMON MAS – I. TEIXELL, *Museum Biblicum Tarraconense*, Barcelona: Escua 2011, 107.

65. E. MORERA, *Tarragona cristiana*, 189.

66. CIL II 2/14, 2088.

67. Vegeu J. L. RAMÍREZ – P. MATEOS, *Catálogo de las inscripciones cristianas de Mérida*, Mérida: Museo Nacional de Arte Romano 2000.

68. Vegeu J. M. MACIAS, «La medievalización de la ciudad romana», 142.

ració (MDT-03853), foren trobats al jardí davant de la capella de Santa Tecla la Vella, vers els anys 1932-1933, en el decurs d'unes excavacions. El frontal del sarcòfag d'Apol·lo i les nou muses fou descobert l'any 1935 i fou reutilitzat en època medieval com a llosa sepulcral dels Rocabertí, a la capella del *Corpus Christi*.

Ignorem quan i com van ser portats a la zona de la catedral. Podrien haver estat traslladats d'algun punt de la ciutat o del territori en època medieval, però també podrien ser un exemple de reaprofitament per disposar dignament cossos sants, prelats o altres personatges influents en època visigòtica en un àmbit eclesial o cementirià. Aquest és un costum que es generalitza a partir de l'època carolíngia. Tanmateix, i tot i que sovint és difícil documentar en època tardoantiga i alt-medieval, existeixen exemples que ho palesen. En aquest sentit, i pel que fa a les Gàl·lies, podríem referir-nos al cèlebre sarcòfag de la Gayolle, on un exemplar paleocristià de segona meitat del segle III és reutilitzat a finals del segle V per una tal Syagria. De la mateixa manera a la ciutat italiana d'Isernia, el complex episcopal tardoantic es va erigir a la zona d'un temple dedicat a la Triada Capitolina. A la zona absidal de la basílica del segle V han estat documentats dos sarcòfags romans reutilitzats com a sepultures cristianes, possiblement episcopals. La tradició creu que a l'absis es trobaria el bisbe Benet, primer bisbe de l'església isernina del segle VI. Tot i que més tardà, l'abadia de Sant Victor de Marsella documenta un sarcòfag pagà del segle II dC que representa les bodes de Bacus i Ariadna, utilitzat per disposar el cos de Sant Mauront, bisbe de Marsella, al segle VIII.⁶⁹ També en el món anglosaxó es documenten exemples com el de Santa Etheldra a Ely l'any 680.⁷⁰ A Hispània en el monument funerari de la Presó de Sant Vicenç, a València, es trobà una tomba monumental realitzada amb grans carreus en forma de cista. La sepultura violada al segle X conservava al seu interior un fragment de tapadora de sarcòfag paleocristià i les restes d'un individu de mitjans del segle VI.⁷¹

A la seu del Col·legi d'Arquitectes, Xavier Aquilué⁷² documentà un fragment de sarcòfag del segle IV, possiblement paleocristià, en una estratigra-

69. F. BENOIT, *Le Musée des Cryptes à St. Victor de Marseille*, Marseille: Institute Historique de Provence 1934, 7.

70. C. R. DODWELL, *Anglo-saxon art. A new perspective*, Manchester: Manchester University Press 1982, 125.

71. R. SORIANO, «El monumento funerario de la Cárcel de San Vicente y las tumbas privilegiadas», en A. RIBERA (coord.), *Los orígenes del cristianismo en Valencia y su entorno*, València 2000, 187.

72. X. AQUILUÉ, *La seu del Col·legi d'Arquitectes*, 119.

fia tardoromana. Per tant, l'aprofitament de sarcòfags en època tardoantiga a la zona de la catedral queda verificada. Seria plausible que la seu visigòtica de Tarragona hagués reutilitzat sarcòfags per a un ús funerari o de reliquiari.

Un altre element interessant és la troballa d'una ara (CAT-07-: 203-1) en un dels farciments de la cobertura de la catedral de Tarragona que podria ser interpretada com una peça romana reaprofitada, a l'època visigoda com a altar. Es tracta d'un exvot dedicat al déu Mart amb la inscripció: *Mart[i] / Sancto / Iun(ius) Scorp[us] / et Geminia / Festiva / ex voto*.⁷³ A Hispània es documenten una bona quantitat d'exemplars reutilitzats amb aquesta finalitat.⁷⁴ Crida l'atenció que una peça tan pesada sigui elevada a la teulada de la catedral només per farcir una estructura que es podria haver reblert amb materials més lleugers. Existeix la possibilitat que els constructors medievals identifiquessin la peça com un element d'altar de l'antiga catedral visigòtica. També la possibilitat d'una errònia identificació cristiana per la presència del terme *sancto*. D'aquesta manera entendríem la preocupació per no fracturar la peça i integrar-la en la construcció com un signe de respecte religiós i sacralitat.

La relectura i interpretació de l'espai de la sala axial del recinte de culte efectuada pel professor Hauschild dóna explicació satisfactòria per entendre l'articulació estructural i funcional del recinte de culte provincial i defineix la hipotètica transformació d'aquest espai en basílica cristiana. La morfologia del conjunt s'adequaria perfectament al model basilical i explicaria la pervivència d'aquestes estructures i la conservació d'elements tardoantics en el temps. Sabem que el conjunt del recinte de culte de Tàrraco continua conservat fins a inicis del segle v, possiblement una conseqüència de la pròpia política imperial de l'emperador Honori, que el 399 promulgà una constitució dirigida a Macrobi, *vicarius Hispaniarum*, per la qual ordenà la protecció dels temples des d'una dimensió ornamental. Temples com el d'Évora, Mèrida o Còrdova compliren aquesta ordenança. Sembla que en el cas de Tàrraco també va ser així, si més no durant algunes dècades més.

73. CIL II²/14, 838 a.

74. Sobre el tema existeix una gran quantitat d'estudis. Pel seu interès vegeu L. CABALLERO – J. C. SÁNCHEZ, «Reutilizaciones de material romano en construcciones de culto cristiano», en A. GONZÁLEZ BLANCO – M. BLÁZQUEZ (eds.), *Cristianismo y aculturación en tiempos del Imperio Romano* (Antigüedad y Cristianismo VII), Murcia 1990, 431-485.

És també versemblant la hipòtesi de Mn. Salvador Ramon en base a la relectura documental de l'anomenat *Índex Vell*. Mn. Salvador proposa la reutilització d'una de les exedres de la plaça del recinte de culte provincial romà, pràcticament annexa a les estructures àuliques visigodes del Col·legi d'Arquitectes, com a àmbit de la basílica catedralícia. De fet l'amplada de les exedres en aquest sector seria d'uns 7,70 m, unes mesures que, aplicades a una estructura absidal, serien adequades per a la modulació d'una basílica catedralícia. També restaria la possibilitat que aquestes estructures poguessin vincular-se no a la basílica, sinó al palau episcopal visigòtic que proposà Xavier Aquilué respecte a les estructures documentades a la seu del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.⁷⁵

La proposta de situar el conjunt episcopal a l'àmbit del recinte de culte imperial, sigui quina sigui la posició de la catedral, també participa d'un aval favorable, donat que aquesta ubicació espacial és preeminent sobre la ciutat amb un alt prestigi topogràfic i una forta càrrega simbòlica. Tanmateix, l'arqueologia demostra que les catedrals tardoantigues, a partir del segle v, comencen a ocupar àrees centrals allà on existien edificis i espais lliures susceptibles de ser utilitzats com a església o proporcionar material d'enderroc per a la seva construcció.⁷⁶ En aquest sentit, tenim una gran quantitat de paral·lels per justificar la implantació de seus episcopals sobre temples o espais forals, però també hi ha paral·lels, com esmenta Cristòfor Salom, per ubicar-los en altres espais urbans. A priori sembla que la proposta de Salom podria ser fonamentada. Tanmateix, ja hem comentat que les recents intervencions realitzades a Ca la Garsa⁷⁷ per David Bea i Aleix González ofereixen una datació per aquestes estructures de finals del segle v – inicis del segle vi. Aquest fet invalidaria ubicar aquí l'episcopi citat per Consenci, però sí que deixaria oberta la possibilitat d'ubicar la Santa Jerusalem com una alternativa a la seva situació en el recinte de culte imperial. Caldrà doncs un seguiment acurat de l'espai i de noves evidències que aportin elements més definitoris. De moment, la presència de grans porticats no són definitoris *per se* d'un complex episcopal i la presència de materials d'escultura arquitectònica visigòtica religiosa només són indicatius de

75. X. AQUILUÉ, *La seu del Col·legi d'Arquitectes*.

76. Vegeu A. CHAVARRÍA, «Suburbio, Iglesias y Obispos. Sobre la errónea ubicación de algunos complejos episcopales en la Hispania tardoantigua», en D. VAQUERIZO, *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función* (Monografías de Arqueología Cordobesa 18), Córdoba 2010, 439.

77. Vegeu A. GONZÁLEZ ORTIZ, *Memòria de la Intervenció arqueològica de Ca la Garsa, Plaça dels Àngels núm. 23 de Tarragona* (Tarragonès), Tarragona 2008.

la presència d'un edifici cultural. De fet, podríem admetre simplement la ubicació, en aquesta zona, de l'església de Sant Pere esmentada pel *Codex Veronensis*.⁷⁸ Al mateix temps, resulta significativa l'absència d'indicadors funeraris rellevants en una zona on es pressuposa l'existència d'un conjunt episcopal. Certament no és necessari associar l'element funerari als conjunts episcopals d'aquesta època. Tanmateix si pensem que aquest fet es produeix al sector de la catedral actual, l'opció que allí es troba l'episcopi visigòtic es reforça més. L'excepcionalitat d'enterrar *intra pomerium* ha d'estar justificada per una causa proporcionada. La presència d'un conjunt episcopal ho és. Les estructures de Ca la Garsa poden respondre a diferents realitats. A la llum del context és plausible que estiguem davant d'unes estructures monàstiques vinculades a l'antiga església de Sant Pere, esmentada en el *Liber Orationum Festivus* de Tarragona.

També és un fet simptomàtic que l'articulació de l'espai catedralici medieval al voltant de l'episcopi i la canònica es materialitzi en la mateixa àrea on les evidències arqueològiques són més «contundents» a l'hora d'emplaçar la catedral visigòtica. Hem de tenir present que el patronatge de sant Fructuós és un fet cabdal en la restauració de la Seu tarragonina i la seva dignitat metropolitana, com ho va ser en l'època tardoromana. Un estudi atent a les fonts historiogràfiques ens porta a vincular el patronatge de Fructuós a la dignitat episcopal mentre que el patronatge de santa Tecla guarda un vincle estret a la dignitat canonical.

Gràcies a la iniciativa del bisbe de Vic, Berenguer Sunifred, i les voluntats del papa Urbà II en la butlla pontifícia *Inter primas hispaniarum urbes* s'expressa, amb tota la consciència, la dignitat històrica de la seu. També es concedeix al prelat el dret a fer servir el *pallium* en la festivitat de Sant Fructuós des del profund sentit que aquest fet representa, tot establint un vincle immanent entre sant Fructuós, els seus successors en l'episcopat i la càtedra de sant Pere. El mateix privilegi es tornarà a concedir per part del papa Gelasi II a l'arquebisbe Oleguer. Per tant, d'aquestes butlles pontifícies desprenem que la restauració de l'Església de Tarragona ve també associada a la restauració del culte del sant. Ja, a l'antiga catedral, a Santa Tecla la Vella, va existir un altar dedicat a sant Fructuós del que fa esment una butlla del papa Alexandre VI de 1259. També, amb anterioritat a l'any 1369 ja existia un altar dedicat a Sant Fructuós que estava darrera de l'altar major, dins

78. Vegeu J. M. MACIAS – J. MENCHÓN – A. MUÑOZ, «De topografia urbana cristiana de Tarragona».

l'actual absis de la catedral.⁷⁹ I al fons de l'absis es trobava un seient de pedra que era conegut com la «Cadira de Fructuós» en la qual prenien possessió els arquebisbes. L'altar perdurà de forma activa fins a l'època de l'arquebisbe Joan Terés moment en què el prelat encarregà l'any 1592 a l'arquitecte Pere Blai la construcció de l'actual capella catedralícia on el culte als Sants tarragonins es perpetua fins als nostres dies.

De la mateixa manera existeix un especial interès eclesial per tal de posseir relíquies per a la catedral amb l'objectiu de projectar el culte al Sant. És més que probable que associat a l'altar abans esmentat, i en temps de l'arquebisbe Guillem de Montgrí, es cursi una butlla del Papa Gregori IX:

dirigida a l'abat y convent de Sant Fructuós de Gènova, en que los mana donen a la yglésia de Tarragona una part de les relíquies del benaventurat Sant Fructuós, primer archebisbe de Tarragona y de Sant Eugúrio y Eulogio, sotdiacas, que junctament ab ell foren martiritzats y sepultats en dita ciutat y després, essent dita destruïda per los moros, foren dites relíquies transferides a llur monestir; dada en Espoleto a XV de les calendes de setembre de l'any VIII de son pontificat que era MCCXXXIII.⁸⁰

Més enllà de consideracions topogràfiques i pràctiques crec que el posicionament de la catedral medieval també obeeix a un sentit de continuïtat en el culte, de recuperació i reconsagració dels antics espais episcopals com passa en tants casos hispànics com Barcelona, Lleida, València, Còrdova, Mèrida, Toledo, Braga entre altres.

Malgrat que la restauració de la ciutat no es va produir de manera efectiva fins a inicis del segle XII els intents de restauració de la seu tarragonina sempre foren presents i constants en la voluntat dels magnats cristians des de després de la conquesta de Barcelona l'any 801 per les tropes carolíngies.⁸¹ I tot i que la ciutat restà abandonada com a tal, és ben cert

79. L'excavació efectuada per nosaltres l'any 2011 a l'àmbit de l'absis de la catedral i a l'espai on havia existit l'esmentat altar no va propiciar cap element relacionable amb el culte a sant Fructuós. Vegeu J. M. MACIAS – A. MUÑOZ – A. PEÑA – M. RAMON MAS – I. TEIXELL, *Praesidium, Templum et Ecclesia. Les intervencions arqueològiques a la Catedral de Tarragona 2010-2011. Memòria d'una exposició temporal*, Tarragona 2012.

80. El document en qüestió es troba recollit a l'*Índex Vell* de la catedral de Tarragona núm. 22, fol. 568. i publicat per S. RAMON VINYES – F. X. RICO MÀ (eds.), *Índex Vell*, 119.

81. Vegeu M. BONET – A. ISLA, *Història de Tarragona, II. Tarragona medieval, capital eclesiàstica i del Camp*, Tarragona: Pagès 2011, 55-56; A. PLADEVALL, «Berenguer Sunifred, arquebisbe de Tarragona. La restauració de la província eclesiàstica de Tarragona», en J. M. MACIAS – A. MUÑOZ (eds.), *Tarraco christiana ciuitas* (Documenta 24), Tarragona: ICAC 2013, 226.

que aquesta fou coneguda i visitada com demostren les poques notícies historiogràfiques àrabs i cristianes i cal suposar la presència d'emissaris cristians al servei de les diferents empreses militars que, de manera fallida, planificaren l'ocupació i restauració de la ciutat. Per tant, evidències edificies com la catedral de l'antiga metròpoli devien ser conegudes i reconegudes.

Per totes aquestes raons exposades crec que, a l'actualitat, a la llum de totes les evidències, hem de posicionar la catedral visigòtica a l'espai comprès entre l'absis de la catedral actual i l'estructura de la gran aula romana o sala axial, l'episcopi en el sector nord-est de l'antic recinte de culte imperial i conseqüentment és probable que el baptisteri pogués ubicar-se als peus del temple i que les seves restes quedin sota l'actual presbiteri de la catedral (fig. 42).⁸²

4. LA UBICACIÓ DE LA PRIMERA CATEDRAL MEDIEVAL DE TARRAGONA

La restauració cristiana i medieval de la ciutat de Tarragona i del seu Camp fou una empresa promoguda sobre els principis de legitimitat històrica que conferia la ciutat de Tarragona com a seu metropolitana des del període romà i visigòtic i amb la figura martirial del bisbe Frutuós com a garantia d'aquesta antiguitat. La pròpia butlla *Inter primas hispaniarum urbes* ho deixa ben palès. Restaurar la ciutat i la seva dignitat eclesiàstica significava materialitzar la independència religiosa respecte al poder eclesiàstic de Narbona i a la vegada obria un nou pas endavant en la construcció política de Catalunya per part del poder comtal.

Amb l'infeudació efectiva de la ciutat i a través de la butlla calendada el 14 de març de 1129, l'arquebisbe Oleguer dona la ciutat i el territori de Tarragona a Robert, príncep de la ciutat, per a la seva restauració. En aquest document s'expressa amb claredat que l'Església de Tarragona és cap *ecclesiarum totius Citerioris Hispaniae*.

Per tant, la implantació de la catedral medieval obeí a motius funcionals, topogràfics però també simbòlics.⁸³ Com fou aquest procés? L'any 1154 la canònica s'erigia en una fortalesa que s'estava construint amb unes depen-

82. Aquesta és una possibilitat que en aquests moments estem estudiant juntament amb el meu col·lega Josep Maria Macias Solé en base a evidències geofísiques.

83. Un dels precursors de la reflexió de la topografia urbana medieval de Tarragona ha estat el Prof. Eduard Riu Barrera. Vegeu E. RIU, «Ciutat de Tarragona».

dències ja definides. Vuit anys abans Bernat Tort erigia el castell episcopal i el primer projecte de la catedral ja devia estar pràcticament planejat. L'arquebisbe estava articulant la cresta de l'acròpoli entorn a tres elements bàsics: l'episcopi, la futura catedral i el recinte canonical. En una posició topogràfica preeminent, la muralla i les estructures muràries romanes constituïen autèntiques línies defensives i estructures mestres per a la nova urbanització de l'acròpoli. La fortificació episcopal devia cobrir la visual oriental de la ciutat, la marítima i la fortificació canonical cobriria la visual occidental, la del Camp de Tarragona. En una diagonal, entre les dues fortificacions, quedaria erigida la seu metropolitana, la fortalesa de Déu. Bernat Tort dibuixà un autèntic pla director sobre tot el sector superior de l'acròpoli que condicionà el desenvolupament urbanístic de la zona i, en gran mesura, les característiques essencials del nou temple catedralici amb les tres naus. El Dr. Martínez de Aguirre,⁸⁴ en base a un diploma datat a Tudela l'any 1156, dóna notícia de la presència a la localitat de l'arquebisbe de Tarragona, això és, de Bernat Tort i els bisbes de Saragossa i Pamplona, així com els abats de Montearagón, Veruela i Niencebas. Alguns projectes d'aquests llocs tenen molt en comú.

Sabem que el Castell de la Pabordia es trobava ubicat en el mateix espai que avui ocupa el Palau Arquebisbal. Molts investigadors han buscat solucions per ubicar les dependències canòniques de dues plantes descrites per l'arquebisbe Tort. L'any 2007 el grup d'investigació format per Josep Maria Macias, Joan Menchon, Imma Teixell i el titular d'aquesta comunicació, plantejàvem el problema sobre si calia entendre que el conjunt descrit pel prelat, va respondre a unes estructures bàsiques i de dimensions petites o calia entendre el document com un projecte planificat i ambiciós executable en el temps. Entre altres investigadors, la professora Emma Liaño ha suggerit que la fortalesa esmentada en el document de Bernat Tort «és el poderós edifici quadrat que es conserva a la cantonada nord-oriental del claustre, destinat posteriorment a sala capitular i després a museu».⁸⁵ Per part nostra, proposàvem que la divisió entre espais inferiors i superiors no responia tant a separar dos pisos sinó marcar dues posicions, dos nivells topogràfics. Les excavacions que efectuàrem en el sector nord-oest del claustre han posat al

84. J. MARTÍNEZ DE AGUIRRE, «En torno a la arquitectura de las canónicas románicas hispanas no episcopales», en J. A. GARCÍA DE CORTÁZAR – R. TEJA (coords.), *Entre el claustro y el mundo: canónigos regulares y monjes premonstratenses en la Edad Media*, Aguilar de Campo 2009, 115.

85. E. LIAÑO, «La catedral de Tarragona», en J. BRACONS – P. FREIXAS, *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 2002, 63-64.

descobert una sèrie d'arcs diafragmàtics que formen una gran aula rectangular emmarcada pel mur de tancament del tèmenos, una cisterna tardoromana i el retall de roca del passadís de servei romà. Els accessos a la sala es produïen aprofitant una de les *fenestrae* del mur del tèmenos. Aquesta sala seria una de les primeres construïdes en el segle XII, ja que en el moment de cobrir la galeria del claustre l'accés va ser tapiat. Les obres del claustre es devien iniciar a principis del segle XIII.⁸⁶

L'estructuració de la Canònica va respondre a un procés gradual constructiu. En el moment incipient devia estar caracteritzada per unes instal·lacions provisionals just quan la fortificació anava configurant-se. La Torre del Paborde podria haver-se habilitat inicialment com a nucli primigeni d'ocupació i refugi de la reduïda comunitat agustiniana que feia servir de cementiri l'espai de l'antiga sala axial del recinte de culte romà. Entretant la fortificació devia haver aprofitat la protecció de la muralla romana i algunes potents estructures romanes com ara el gran mur d'*opus quadratum* que es troba ubicat al costat del pati de l'actual Palau Arquebisbal, formant una paret mestra d'uns 14 metres de longitud.⁸⁷ L'espai seria el del Palau Arquebisbal i el de l'Arxiu Arxidiocesà actuals. Una disposició estructural que recorda el cas de Tarragona, la trobem a la canònica de Tolouse.⁸⁸ Progressivament, la canònica a partir de l'últim quart del segle XII, s'anà ampliant al voltant d'un claustre ja planificat i aprofitant les estructures muràries del tèmenos en el seu sector nord-oest. La favorable conjuntura econòmica de l'Església i la ciutat en el segle XIII varen permetre assolir els objectius de monumentalització de la canònica, el claustre i la catedral. És el moment en què neix la comunitat de canonges infermers de Sant Pau i la construcció de la seva capella, la construcció de l'edifici de l'Hospital de Santa Tecla i la capella de Santa Tecla «la Vella». És molt possible que també sigui el moment de monumentalització i reforçament de la Torre del Paborde i del seu castell que ens ha deixat les seves empremtes en la planimetria històrica de la ciutat. Joan Menchon⁸⁹ ja va proposar, amb encert, una cronologia del

86. J. M. MACIAS – J. MENCHÓN – A. MUÑOZ – I. TEIXELI, «L'arqueologia de la Catedral de Tarragona», 204-205.

87. Mur que el professor Manuel Bendala Galán, en diferents trobades, ha reiterat la possibilitat de considerar-lo una construcció púnica.

88. Vegeu Q. CAZES, «Toulouse», en J. Ch. PICARD (dir.), *Les Chanoines dans la ville. Recherches sur la topographie des quartiers canoniaux en France*, Paris: De Boccard 1994, 343-355.

89. J. MENCHON, «Castell del Paborde (o del Prepòsit)», en A. PLADEVALL (dir.), *Catalunya romànica, XXI. El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1995, 180.

segle XIII per a la Torre del Paborde en base a l'anàlisi estructural i paral·lels.⁹⁰ La Canònica ja no és una institució emmarcada en un edifici tancat i protegit sinó un autèntic barri canonical. La concepció varia substancialment i les seves estructures «obertes» abraçaran part del perímetre exterior de la catedral per a una comunitat molt important en número i influència i que diversifica espais per a les seves funcions culturals, pastorals i de representació.

Més difícil és extreure una hipòtesi per ubicar la catedral primitiva. Hem de pensar en la gran transformació que l'espai ha patit. Primer la pròpia monumentalització de la catedral a partir del segle XIII, la Guerra del Francès, que comportà una gran destrucció sobre aquests espais, més la conseqüent reforma obrada immediatament després. En el segle XIX desapareixen les estructures de la Pabordia i es construeix el nou Palau Arquebisbal. A finals del segle XIX es basteix el gran edifici del Seminari.

La primera catedral podia haver estat ubicada a la sala axial com proposava Mn. Serra Vilaró. També es pot admetre que es trobés a l'espai del davant del Col·legi de l'Ensenyança, com proposava Mn. Salvador Ramon, aprofitant la hipotètica volta d'una de les exedres romanes del recinte de culte. També seria admissible una ubicació a la zona del presbiteri de l'actual catedral tenint present les anomalies geofísiques detectades per nosaltres en la intervenció de l'any 2008, sector no explorat arqueològicament. De la mateixa manera, podríem pensar en una capella vinculada al castell arquebisbal que assumís les funcions catedralícies fins al moment que la nova catedral permetés la celebració. De totes maneres, la proposta més coherent que contemplo, per una raó de lògica funcional i topogràfica, és la de l'espai de la capella del *Corpus Christi* (fig. 44), ubicada a cavall entre l'absis i el cementiri canonical antic, amb accés al claustre, i que justament és erigida poc temps abans de la consagració de la catedral per Joan d'Aragó. En qualsevol cas les «catedrals medievals» foren hereves, en l'espai, de la catedral visigòtica, centre cultural per excel·lència de la litúrgia fructuosiana i de Tecla i espai servador de les sagrades relíquies.

90. Sobre l'estructura urbana medieval de Tarragona vegeu J. MENCHON, «Tarragona a l'edat mitjana o la restauració d'una ciutat medieval sobre una seu episcopal visigòtica i una ciutat romana», en *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (Tarragona 2010)*, Tarragona 2011, 263-277; J. J. GUIDI – A. VILLUENDAS, *Història, formació i usos*.

5. CONCLUSIONS

La capella funerària de Santa Tecla «la Vella», ubicada en el cementiri de la catedral medieval actual, ha estat tradicionalment considerada, per la historiografia i l'arqueologia, un indicador topogràfic. Aquest sembla assenyalar l'espai on s'ubicaren la catedral visigòtica i la primitiva catedral medieval que va estar en ús, de manera provisional, des de finals del segle XI fins a un moment indeterminat de la primera meitat del segle XII. Són el resultat d'una llarga tradició eclesial que arrela els seus orígens a l'antiguitat. Poc coneixem sobre la ubicació del conjunt episcopal abans de l'època teodosiana. Pel testimoni del bisbe Fructuós i dels seus diaques Auguri i Eulogi († 259) sabem que existia comunitat cristiana a mitjans del segle III i aquest fet ens permet inferir l'existència d'una *domus ecclesiae* o un espai de celebració en un indret indeterminat de la ciutat que esdevindria la primera «catedral» documentada indirectament. Des d'època gal·liènica fins a l'època teodosiana tampoc tenim referències de l'emplaçament de l'església episcopal i la residència o residències dels bisbes de Tàrraco. A partir de l'època teodosiana, la documentació escrita i arqueològica es multiplica. A inicis del segle V, en la *Correspondència d'Agustí-Consenci* se'ns referencia l'episcopi del temps del bisbe Ticià. Determinar el seu lloc d'ubicació encara és un tema a debat sobre el qual no hi ha res tancat. Els registres arqueològics indiquen que el comportament habitual d'ubicació dels episcopis és en el sector intramurs de les ciutats, amb excepcions. En el cas de Tàrraco es produeix un sospitós silenci de les evidències arqueològiques pel que respecta a l'activitat edilícia cristiana abans de mitjans segle V *intra pomerium*. Amb la prudència que aconsella l'evolució futura de les investigacions i de noves descobertes, ens inclinem a pensar que el complex basilical de l'àrea del cementiri cristià del riu Francolí, erigit en memòria dels màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi, podria identificar-se amb el complex episcopal d'aquests moments. Reconeixem, però, que tot i la manca d'evidències arqueològiques directes, podríem admetre la possibilitat que la basílica episcopal del segle V ocupés l'edificació àulica en l'eix axial de la capçalera de l'àrea sacra de culte imperial. Posteriorment, la catedral visigòtica, en aquell espai, substituiria aquella primera edificació eclesial.

Així, a finals del segle VI un nou complex episcopal sorgirà a la zona de l'acròpoli de la ciutat, al recinte de l'àrea de culte imperial. D'admetre que el complex episcopal del segle V es trobava a la Necròpolis seria coherent pensar que la coincidència del moment d'abandonament de la basílica de la Necròpolis amb l'erecció de la nova catedral visigòtica respon a quelcom

més que la casuística. És lògic plantejar que la funció catedralícia de la basílica de la Necròpolis es traslladés a la nova catedral visigòtica. Tant si fou d'aquesta forma com si no, sí que es produí una translació de les relíquies dels sants màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi a la nova catedral i les funcions de santuari martirial de l'àrea del Francolí passaren, a finals de segle VI o inicis del segle VII, a l'amfiteatre amb l'erecció d'una nova basílica que permetia generar un circuit litúrgic estacional amb la catedral.

L'espai que es proposa per a la ubicació de la catedral visigòtica, amb doble advocació a Santa Jerusalem i sant Fructuós, és l'àrea ocupada entre l'absis de la catedral medieval i actual i la gran aula o sala axial del recinte de culte imperial mentre que l'episcopi restaria en l'angle nord-oriental de l'antic recinte de culte imperial. Conseqüentment és probable que el baptisteri pogués ubicar-se als peus del temple i que les seves restes quedin sota l'actual presbiteri de la catedral. Pensem que seguint la mateixa tradició, la primitiva catedral medieval, erigida amb caràcter provisional fins que la nova catedral permetés un ús litúrgic, s'erigí darrera l'absis de l'actual catedral, en l'espai de la Capella del *Corpus Christi*, com ja havien defensat alguns autors. El culte a santa Tecla, del qual no sabem si és fruit d'una *restauratio* en base a un culte antic a Tarragona o un culte introduït en el moment de la restauració cristiana, en època medieval, condicionarà la nova advocació de la catedral medieval i la vida litúrgica de l'Església de Tarragona.

6. BIBLIOGRAFIA

- AMENGUAL BATLE, J., «Consentius/Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudis. 1975-2000», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 20 (2001) 589-700.
- AMO GUINOVART, M. DEL, «Thecla et Theclae. De la Santa de Iconio a la beata tarraconense», en *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*, Tarragona: Diputació de Tarragona 1997, 123-131.
- AQUILUÉ ABADIAS, X., *La seu del Col·legi d'Arquitectes. Una intervenció arqueològica en el centre històric de Tarragona*, Tarragona: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya – Demarcació de Tarragona 1993.
- ARBEITER, A., «Los edificios de culto cristiano: escenarios de la liturgia», en MATEOS CRUZ, P. – CABALLERO ZOREDA, L., *Repertorio de arquitectura cristiana en Extremadura: época tardoantigua y altomedieval* (Anejos de Archivo Español de Arqueología XXIX), Mérida: Instituto de Arqueología de Mérida 2003, 177-230.

- , «¿Primitivas sedes episcopales hispánicas en los suburbia? La problemática cara a las usanzas del ámbito mediterráneo occidental», en VAQUERO GIL, D., *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función* (Monografías de Arqueología Cordobesa 18), Córdoba 2010, 413-434.
- ARBELOA RIGAU, J. V. M., «Per una nova interpretació del *Codex Veronensis* i les esglésies visigòtiques de Tàrraco», *Butlletí arqueològic, Reial Societat Arqueològica Tarraconense* (1989) 125-134.
- BENOIT, F., *Le Musée des Cryptes à St. Victor de Marseille*, Marseille: Institut Historique de Provence 1934.
- BONET DONATO, M. – ISLA FREZ, A., *Història de Tarragona, II. Tarragona medieval, capital eclesiàstica i del Camp*, Tarragona: Pagès 2011.
- BOSCH PUCHE, F. – MACIAS SOLÉ, J. M. – MENCHON BES, J. – MUÑOZ MELGAR, A. – TEIXELL NAVARRO, I., «La transformació urbanística de l'acròpolis de Tarracona: avanç de les excavacions del Pla Director de la Catedral de Tarragona (2000-2002)», en *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: València 2003*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 2005, 167-174.
- CABALLERO ZOREDA, L. – SÁNCHEZ SANTOS, J. C., «Reutilizaciones de material romano en construcciones de culto cristiano», en GONZÁLEZ BLANCO, A. – BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, M. (eds.), *Cristianismo y aculturación en tiempos del Imperio Romano* (Antigüedad y Cristianismo VII), Murcia 1990, 431-485.
- CAPDEVILA FELIP, S., *La Seu de Tarragona: notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars*, Barcelona: Biblioteca Balmes 1935.
- CAZES, Q., «Toulouse», en PICARD, J. Ch. (dir.), *Les Chanoines dans la ville. Recherches sur la topographie des quartiers canoniaux en France*, Paris: De Boccard 1994, 343-355.
- CIL II ²/14 = G. ALFÖLDY, *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae. Pars septentrionalis conventus Tarraconensis. Pars altera. Tarraco et vicinia*, Berlín 2011.
- COSTA PALLEJÀ, J. – CABESTANY FORT, J. – DUPRÉ RAVENTÓS, X. – COMPANYYS FARRERONS, I. – VIRGILI GASOL, M. J. – ARROYO CASALS, P. – MENCHON BES, J., *El Consell Comarcal a l'Antic Hospital*, Tarragona: Consell Comarcal del Tarragonès 1995.
- DODWELL, C. R., *Anglo-saxon art. A new perspective*, Manchester: Manchester University Press 1982.
- CHAVARRÍA ARNAU, A., «Suburbio, Iglesias y Obispos. Sobre la errónea ubicación de algunos complejos episcopales en la Hispania tardoantigua», en

VAQUERIZO, D., *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función* (Monografías de Arqueología Cordobesa 18), Córdoba 2010, 435-453.

FLÓREZ, E., *España Sagrada*, XXV, Tarragona 1770.

GODOY FERNÁNDEZ C. – GROS PUJOL, M. S., «L'Oracional de Verona i la topografia cristiana de Tàrraco a l'antiguitat tardana: possibilitats i límits», *Pyrenae* 25 (1994) 245-258.

GODOY FERNÁNDEZ, C., «Les ciutats d'Hispania sota la protecció dels sants màrtirs. transformacions del concepte d'espai religiós entre l'antiguitat tardana i l'edat mitjana», en *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantigues d'Hispania: cristianització i topografia* (València 2003), Barcelona 2005, 63-72.

GONZÁLEZ ORTIZ, A., *Memòria de la Intervenció arqueològica de Ca la Garsa, Plaça dels Àngels núm. 23 de Tarragona (Tarragonès)*, Tarragona 2008.

GONZALO ARANGO, X., «La integración de Tarrakuna y su territorio en al-Andalus (s. VIII)», *Arqueología y Territorio Medieval* 20 (2013) 11-30.

GUIDI SÁNCHEZ, J. J. – VILLUENDAS VÁZQUEZ, A., *Història, formació i usos de l'espai urbà medieval a Tarragona, segles XII-XIII*, Tarragona: Arola 2011.

GURT ESPARRAGUERA, J. M. – MACIAS SOLÉ, J. M., «La ciudad y el territorio de Tàrraco: el mundo funerario», en VAQUERIZO GIL, D. (ed.), *Espacios y Usos Funerarios en el Occidente Romano*, Còrdova: Universitat de Còrdova 2002, 87-112.

GUYON, J., «Les groupes épiscopaux en Occident», en GURT, J.M. – RIBERA, A. (eds.), *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. Les ciutats tardoantigues d'Hispania: cristianització i topografia*, València 8-10 de maig 2003, Barcelona 2005, 15-35.

HAUSCHILD, TH., «Hallazgos de la época visigoda en la parte alta de Tarragona», en *III Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica (Maó 1988)*, Barcelona 1992, 151-157.

—, «Hallazgos de la época visigoda en la parte alta de Tarragona», en *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica (Maó 1988)*, Barcelona 1994, 151-157.

—, «Bronzefunde aus einem westgotenzeitlichen grab neben der Kathedrale von Tarragona», en *Spania. Estudis d'Antiguitat Tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*, Barcelona 1996, 157-163.

—, «Algunas observaciones sobre la construcción de la sala-aula situada detrás de la Catedral de Tarragona», en LÓPEZ VILAR, J. – MARTÍN VIELBA, O. (eds.), *Tarraco: construcció i arquitectura d'una capital provincial*

- romana. *Congrés Internacional en Homenatge a Th. Hauschild 2009, Butlletí Arqueològic* 31, Tarragona 2009, 313-344.
- KULIKOWSKI, M., «The Late Roman city in Spain», en *Die Stadt in der Spätantike – Niedergang oder Wandel? (München 2003)* (Historia, Einzelschriften 190), Stuttgart: Steiner 2006, 129-149.
- LIANO MARTÍNEZ, E., «La Catedral de Tarragona», en BRACONS CLAPLÉS, J. – FREIXAS CAMPS, P., *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 2002, 63-77.
- LÓPEZ VILAR, J., *Les basíliques paleocristianes del suburbi occidental de Tarraco. El temple septentrional i el complex martiri de Sant Fructuós* (Documenta 4), Tarragona 2006.
- LÓPEZ VILAR, J. – PUCHE FONTANILLES, J. M., «Arquitectura paleocristiana de Tarragona (segles IV-V)», en MACIAS SOLÉ, J. M. – MUÑOZ MELGAR, A. (eds.), *Tarraco christiana ciuitas* (Documenta 24), Tarragona: ICAC 2013, 149-162.
- MACIAS SOLÉ, J. M., «El territorio y la ciudad de Tarraco», en PENSABENE, P. – SFAMENI, C. (eds.), *La Villa restaurata e i nuovi studi sull'edilizia residenziale tardoantica*, CISEM (Piazza Armerina 2012), Bari 2014, 453-465.
- MACIAS SOLÉ, J. M. – REMOLÀ VALLVERDÚ, J. A., «El port de Tarraco a l'antiguitat tardana», en *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: València 2003*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 2005, 175-185.
- MACIAS SOLÉ, J. M. – MENCHÓN BES, J. – MUÑOZ MELGAR, A., «De topografia urbana cristiana de Tarragona. A propòsit de dos documents medievals», en *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins XXXVII (= Actes del Congrés d'Homenatge al Dr. Pere de Palol /2. Hispània i Roma. D'August a Carlemany. Girona 1995)*, Girona 1997, 939-951.
- MACIAS SOLÉ, J. M. – MENCHÓN BES, J. – MUÑOZ MELGAR, A., «Ciutat de Tarraco», en *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1999, 77-79.
- MACIAS SOLÉ, J. M. – MENCHÓN BES, J. – MUÑOZ MELGAR, A. – TEIXELL NAVARRO, I., «L'arqueologia de la Catedral de Tarragona. La memòria de les pedres», en AA.VV., *La Catedral de Tarragona. In sede. 10 anys de pla director de restauració*, Tarragona: Arola 2007, 151-213.
- , «Contextos cerámicos derivados de la transformación cristiana de la acrópolis de Tarragona (s. V-VI dC)», en *L'Escala – SFECAG 2008*, Saint-Paul-Trois-Châteaux 2008, 287-293.

- , «La construcción del recinto de culto imperial de Tarraco (*Provincia Hispania Citerior*)», en LÓPEZ VILAR, J. – MARTÍN VIELBA, O. (eds.), *Tarraco. Construcció i arquitectura d'una capital provincial romana. Congrès Internacional en Homenatge a Theodor Hauschild (Tarragona 2009)*, *Butlletí Arqueològic*, Tarragona 2010, 423-479.
- MACIAS SOLÉ, J. M. – MUÑOZ MELGAR, A. – PEÑA JURADO, A. – RAMON MAS, M. – TEIXELL NAVARRO, I., *Praesidium, Templum et Ecclesia. Les intervencions arqueològiques a la Catedral de Tarragona 2010-2011. Memòria d'una exposició temporal*, Tarragona 2012.
- MACIAS SOLÉ, J. M., «La medievalización de la ciudad romana», en MACIAS SOLÉ, J. M – MUÑOZ MELGAR, A. (eds.), *Tarraco christiana ciuitas* (Documenta 24), Tarragona: ICAC 2013, 123-148.
- MAR MEDINA, R. – MIR LLORENTE, H. – PINOL MASGORET, LL., «La formación de la topografía urbana de la Tarragona medieval: nuevas aportaciones», en *Attività economiche e sviluppo urbano nei secoli XIV e XV. Atti dell'incontro di studi (Barcellona 1995)* = *Archivio Storico del Sannio* 1 1-2 (1996) 165-203.
- MARTÍNEZ DE AGUIRRE, J., «En torno a la arquitectura de las canónicas románicas hispanas no episcopales», en GARCÍA DE CORTÁZAR Y RUIZ DE AGUIRRE, J. A. – TEJA CASUSO, R. (coord.), *Entre el claustro y el mundo: canónigos regulares y monjes premonstratenses en la Edad Media*, Aguilar de Campo 2009, 89-124.
- MENCHON BES, J., «Santa Tecla la Vella», en PLADEVALL FONT, A. (dir.), *Catalunya romànica, XXI. El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1995, 164-165.
- , «Castell del Paborde (o del Prepòsit)», en PLADEVALL FONT, A. (dir.), *Catalunya romànica, XXI. El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1995, 180.
- , «Tarragona, l'antiga ciutat romana i la construcció d'una ciutat medieval», en CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, M. – CAMPS SORIA, J., *El romànic i la mediterrània. Catalunya, Toulouse i Pisa. 1120-1180*, Barcelona 2008, 47-53.
- , «Tarragona a l'edat mitjana o la restauració d'una ciutat medieval sobre una seu episcopal visigòtica i una ciutat romana», en *Actes del IV Congrès d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (Tarragona 2010)*, Tarragona 2011, 263-277.
- MENCHON BES, J. – MACIAS SOLÉ, J. M. – MUÑOZ MELGAR, A., «Aproximació al procés transformador de la ciutat de Tarraco. Del Baix Imperi a l'Edat Mitjana», *Pyrenae* 25 (1994) 225-243.

- MENCHON BES, J. – RAMOS MARTÍNEZ, M.LL., «Santa Maria de Tarragona», en PLADEVALL FONT, A. (dir.), *Catalunya Romànica*, XXI. *El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana 1995, 161-163.
- MISSER VALLÈS, S., *El libro de Santa Tecla*, Barcelona 1977.
- MORERA LLAURADÓ, E., *Tarragona cristiana: historia del arzobispado de Tarragona y del territorio de su provincia (Cataluña la Nueva)*, Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona 1981 (1897; reimpressió).
- MUÑOZ MELGAR, A., *El cristianisme a l'antiga Tarragona. Dels orígens a la incursió islàmica*, Tarragona: Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós 2001.
- , *Sant Fructuós de Tarragona. Aspectes històrics i arqueològics del seu culte, des de l'antiguitat a l'actualitat*, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili 2013, <<http://www.tdx.cat/handle/10803/127105>>.
- MUÑOZ MELGAR, A. – MENCHON BES, J. – MACIAS SOLÉ, J. M., «Nuevos elementos decorados de arquitectura hispano-visigoda en la provincia de Tarragona», *Archivo Español de Arqueología* 68 (1995) 293-302.
- MUÑOZ MELGAR, A. – LÓPEZ, J. – RAMON MAS, M. – TEIXELL NAVARRO, I., *Museum Biblicum Tarraconense*, Barcelona: Escua 2011.
- PALOL SALELLAS, P., *Tarraco Hispanovisigoda*, Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense 1953.
- , *Arqueología cristiana de la España romana (siglos iv al vi)*, CSIC, Madrid – Valladolid 1967.
- PÉREZ MARTÍNEZ, M., «La invenció (inventio) del culte a Santa Tecla en la Tarragona d'època medieval», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* 50 (2006) 21-58.
- , *Tarraco en la antigüedad tardía. Cristianización y organización eclesiástica (siglos iii a viii)*, Tarragona: Arola 2012.
- PLADEVALL FONT, A., *La metròpoli de Tarragona. Nou-cents anys de la seva restauració medieval*, Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya 1991.
- , «Berenguer Sunifred, arquebisbe de Tarragona. La restauració de la província eclesiàstica de Tarragona», en MACIAS, J. M. – MUÑOZ, A. (eds.), *Tarraco christiana ciuitas* (Documenta 24), Tarragona: ICAC 2013, 181-189.
- PONS DE ICART, L., *Libro de las Grandezas y cosas memorables de la metropolitana insigne y famosa ciudad de Tarragona* (1572) (reimpressió Tarragona 1980).
- PUIG I CADAFALECH, J., *La Basílica de Tarragona (Períodes Paleocristià i Visigòtic)*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 1936.

- RAMÍREZ SÁDABA, J. L. – MATEOS CRUZ, P., *Catálogo de las inscripciones cristianas de Mérida*, Mérida: Museo Nacional de Arte Romano 2000.
- RAMON VINYES, S., «Nova opinió sobre l'emplaçament de la primitiva Catedral de Tarragona», *Quaderns d'Història Tarraconense* 4 (1984) 37-49.
- RAMON VINYES, S. – RICOMÀ VENDRELL, F. X. (eds.), *Índex Vell. Índex dels documents de l'arxiu de l'Arquebisbe 1679. 1a part*, Tarragona 1997.
- RIU BARRERA, E., «Ciutat de Tarragona. La reurbanització feudal de la ciutat», en PLADEVALL FONT, A. (dir.), *Catalunya romànica, XXI. El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana 1995, 119-121.
- SALOM GARRETA, C., «La arquitectura eclesiástica de Tarragona durante la antigüedad tardía, nuevas interpretacions», en LÓPEZ VILAR, J. – MARTÍN VIELBA, O. (eds.), *Tarraco: construcció i arquitectura d'una capital provincial romana. Congrés Internacional en Homenatge a Th. Hauschild (2009)* (Butlletí Arqueològic 32), Tarragona 2010, 685-756.
- SÁNCHEZ REAL, J., «Recensión al último libro de Serra y Vilaró», *Butlletí Arqueològic* (1949) 219.
- , «Publicaciones sobre Tarragona», *Butlletí Arqueològic* 41-48 (1954) 90.
- SERRA ABELLÀ, R., «La litúrgia de la *domenica in carnes tollendas* en l'*Oraçional de Verona*», en MACIAS, J. M – MUÑOZ, A. (eds.), *Tarraco christiana ciuitas* (Documenta 24), Tarragona: ICAC 2013, 219-224.
- SERRA VILARÓ, J., *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona 1936.
- , *Santa Tecla la Vieja. La primitiva Catedral de Tarragona*, Tarragona 1960.
- SORIANO SÁNCHEZ, R., «El monumento funerario de la cárcel de san Vicente y las tumbas privilegiadas», en RIBERA LACOMBA, A. (coord.), *Los orígenes del cristianismo en Valencia y su entorno*, València: 2000, 187-192.
- VAQUERIZO GIL, D. – MURILLO REDONDO, J. F., «Ciudad y Suburbia en Córdoba. Una visión diacrónica (siglos II aC – VII dC)», en VAQUERIZO GIL, D. (ed.), *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función* (Monografías de Arqueología Cordobesa 18), Córdoba 2010, 455-522.
- VELÁZQUEZ SORIANO, I., *Hagiografía y culto a los santos en la Hispania visigoda: Aproximación a sus manifestaciones literarias*, Mérida: Museo Nacional de Arte Romano 2005.

Fig. 34

Roma, Catacumbes de Domitil·la, Cubiculum d'Orfeu
(segons N. ZIMMERMANN [vegi's nota 24], taula 64, 2)

Fig. 35

Planta de la basílica de Sant Fructuós sobre foto aèria actual
(Planimetria de Jordi López. Base cartogràfica de l'Institut Cartogràfic
i Geològic de Catalunya UDG / ICAC)

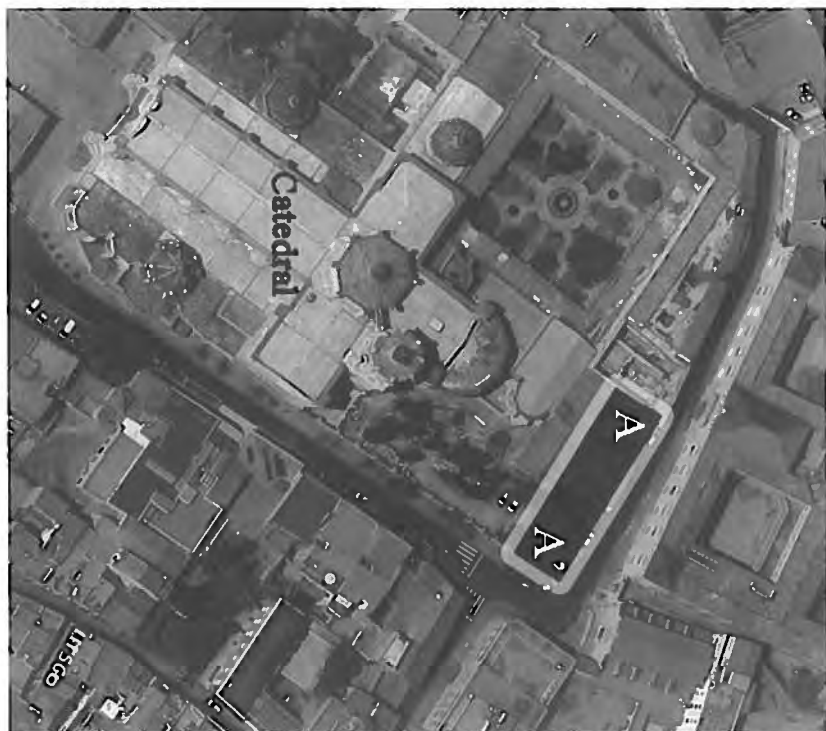
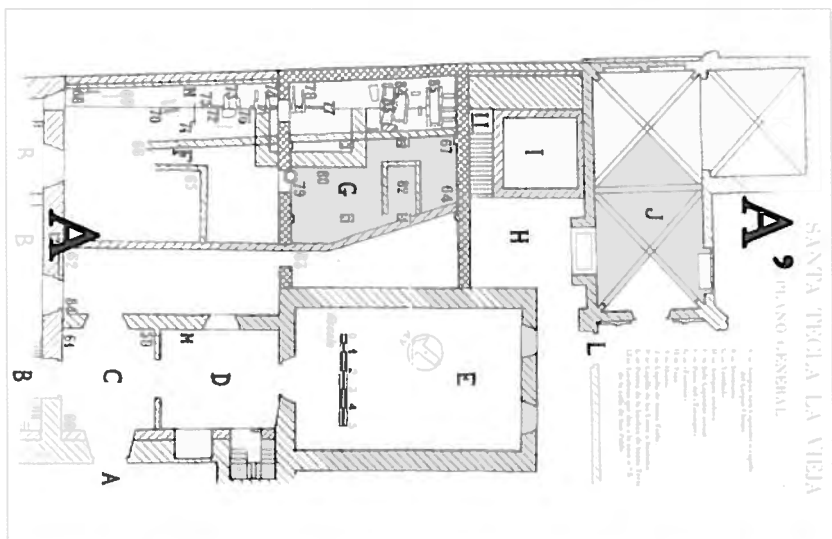

Fig. 36

Planimetria de les excavacions de Santa Tecla la Vella (Mn. Joan Serra Vilaró) i fotografia aèria de la situació

Fig. 37

Acropolis de Tarragona (base planimètrica de J. M. Macias i altres): Temple de culte imperial (A), ubicació de la catedral visigòtica i de la primera catedral medieval segons Mn. Serra Vilaró (B), ubicació de la catedral visigòtica segons Mn. Salvador Ramon (C), ubicació de la Catedral visigòtica i l'episcopi segons Cristòfor Salom (D), ubicació de l'episcopi segons Xavier Aquilué (E), cisterna d'època visigoda (F), torre del Pabord (G), dependències canonicals (H), Castell de l'Arquebisbe o del Patriarca (I), capella de Santa Tecla la Vella (J).

Fig. 38
Gran aula del recinte de culte imperial romà de Tàrraco
(fotografia de Quim Vendrell)

Fig. 39
Fragment de cancell visigòtic (Consell Comarcal del Tarragonès)
i restitució segons Andreu Muñoz

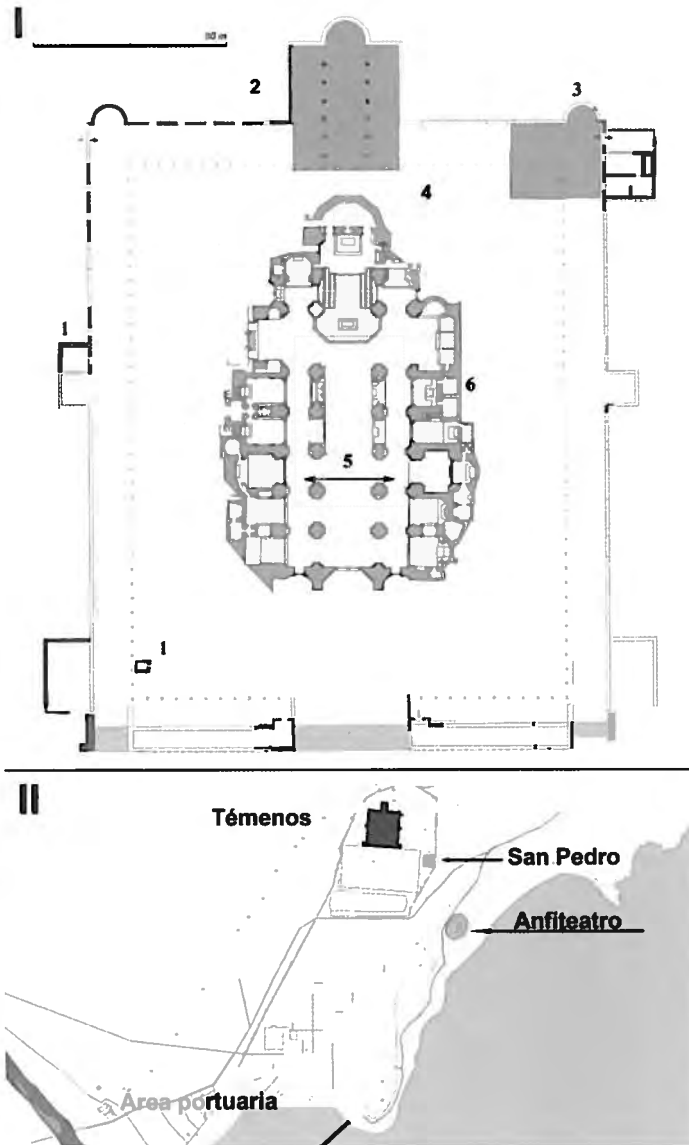
Fig. 40
 Fragment de làpida funerària paleocristiana (ss. IV-V)
 reutilitzada com a part d'un
 cancell visigòtic (ss. VI-VII).
 Podria formar part
 de la catedral visigòtica.
 Museu Bíblic Tarraconense
 (Arxiu MBT)

Fig. 41
 Arcosoli de la sepultura atribuïble a l'arquebisbe Bernat Olivella
 a la capella de Santa Tecla la Vella

Fig. 42
Hipotètica ubicació de la catedral visigòtica (1) i l'episcopi (2)
segons diferents investigadors

Fig. 43

Reutilització del recinte de culte flavi en època tardana. 1, cisternes; 2, possible església episcopal; 3, recinte àulic episcopal; 4, àrea funerària privilegiada; 5, antic temple d'August espoliat; 6, catedral medieval. II: plànol de situació urbana (Planimetria base: Macias et al. 2007; Hauschild 2010). Proposta segons Josep Maria Macias (2014)

Fig. 44

Hipotètica situació de la catedral primitiva medieval (1) i de llur cementiri (2)